L-EWWEL KTIEB
TA' L-ERBGHA U
ERBGHIN SENA

MARZU

1968

IL-MALTI

QARI

LI TOHROĠ
L-AKKADEMJA TAL-MALTI
(GHAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI)

KULL TLIET XHUR

KITBA U KITTIEBA F'DAN IL-GHADD

L-EDITUR — Is-Sur Robert Mifsud Bonnici, P.E.P. ... faċċ. 3
Hidma tal-Akkademja tal-Malti ... ... „ 4
Forum dwar il-Letteratura Llum ... ... „ 6
It-Taħdita ta' Anton Agius Muscat ... ... „ 8
It-Taħdita ta' George Stevens ... ... „ 13
It-Taħdita ta' Peter A. Caruana ... ... „ 17
It-Taħdita ta' Charles Coleiro ... ... „ 19
Quddiesa għal Ruħ il-Membri Mejta ... ... „ 22
Id-Dekorazzjoni "Pro Ecclesia et Pontifice" lil Robert Mifsud Bonnici ... ... „ 22
WALLACE Ph. GULIA, LL.D., B.A., B.Sc., Ph.C., M.A. (Admin) Manchester, D.P.A. Lond. — *L-Aħħar tas-Sena* ... „ 23
G.A. CILIA — Pensjonant ... ... „ 24
M. AGIUS — Dwar il-kelma "Qalfat" ... ... „ 27
Reċensjonijiet ... ... „ 28

DIRETTUR: Prof. Dr. Ġużè Galea, M.B.E., M.D., D.P.H., F.R.S.H.,
34/14, Triq id-Dejqa, Valletta.

ASSISTENT DIRETTUR: A. Cremona, Hon. D.Lit.,
53, Triq Wara Sant'Ubaldeska, Paola.

SEGRETARJU ONORARJU: Godfrey Zarb Adami,
18, St. Christopher Street — Valletta.

Kull korrispondenza għandha tinbagħat lis-Segretarju Onorarju.
All communications should be addressed to the Hon. Secretary.
Ogni corrispondenza da spedirsi al Segretario Onorario.
Toute correspondance doit être envoyée au Secrétaire Honoraire.

Ħlas ta' IL-MALTI: 4/- fis-sena. Ktieb wieħed: 1/-.
Il-ħlas tar-Rivista jinbagħat lil:
Victor Apap, 22, Triq it-Torri, Tas-Sliema.

I L - M A L T I

QARI

LI TOĦROĠ

L-AKKADEMJA TAL-MALTI

(Għaqda tal-Kittieba tal-Malti)

KULL TLIET XHUR

L-ERBGĦA U ERBGĦIN SENA

1968

Giov. Muscat & Co. Ltd.
Valletta
MALTA — 1968

Il-President tal-Akkademja tal-Malti qiegħed jindirizza lill-ġemgħa li ltaqgħet fis-26 ta' Novembru, 1967, meta ġiet mistħarrġa l-qagħda tal-Lsien Malti llum.

IL-MALTI

QARI LI TOĦROĠ | MARZU
L-AKKADEMJA TAL-MALTI | 1968

IS-SUR ROBERT MIFSUD BONNICI, P.E.P.

B'sogħba nħabbru l-mewt tas-Sur Robert Mifsud Bonnici, Membru Akkademiku mill-anzjani u kittieb magħruf mill-aktar.

Is-Sur Robert kien skrittur prolifiku u ħaddem il-pinna tiegħu f'xogħlijiet diversi; hu kiteb dwar suġġetti axxetiċi, didaskaliki, artistiċi, patrijottiċi u bijografiċi; kien kommentatur għaqli, ġurnalista tajjeb u polemiku qawwi.

Mhix ħaġa ħafifa wieħed isemmi l-kotba kbar u żgħar li ħarġu mill-pinna tas-Sur Robert, għax hemm tant minnhom li bilkemm tista' ssib tarfhom. Ftit ġranet qabel miet hu ħareġ l-aħħar ktieb dwar studju antropoloġiku, "IL-BNIEDEM BHIMA", li jfisser 'in-nisel tal-bniedem skond it-tagħlim reliġjuż. Hija ħasra li s-Sur Robert ma rnexxilux jara stampat sat-tmiem l-opra tiegħu monumentali, "DIZZJUNARJU BIJO-BILJOGRAFIKU NAZZJONALI", li hu lestieh sa l-aħħar. Nittamaw li l-Gvern ma jonqosx jissokta jippubblika din l-opra li tant hi meħtieġa u tagħmel ġieh lil pajjiżna.

L-artikoli u l-ittri tas-Sur Robert fil-ġurnali, perjodiċi u rivisti kienu bla tmiem; hu baqa' sa l-aħħar jikteb u jinteressa ruħu f'dak li kien jiġri f'Malta u barra minn Malta, imma l-aktar li jqanqlulu qalbu kienu dawk il-ħwejjeġ li jmissu lil art twelidu u lir-reliġjon.

Fuq kollox is-Sur Robert Mifsud Bonnici kien raġel għaqli u galantom, kien mimli ħeġġa u ħrara, għadda ħajja ta' 84 sena dejjem lest biex jagħti pariri u għajnuna fejn jeħtieġ u lil min jitolbu; fuq kollox kien bniedem ta' karattru, reliġjuż, patrijott.

Minn ittra li kitibli s-Sur Ġużeppi Mifsud Bonnici, hu wkoll kittieb tajjeb ta' versi u proża, se nġib din is-silta li tagħti xbieha ħajja tal-karattru tas-Sur Robert:

> " . . . . Jiena, bħala ħija l-kbir, nista' ngħid li dejjem tana eżempju tajjeb, ħabb dejjem il-familja, waqaf magħha u għamel ħiltu biex iġibha dejjem 'il quddiem. Kellu għal qalbu l-mużika u l-kant u fl-1926 żied magħhom il-kitba tiegħu bil-Malti u, tista' tgħid, li minn dak iż-żmien sa ma miet qatt ma nfatam mill-pinna; l-opri tiegħu jixhduh. Kien bniedem onest u sinċier, iħobb lil kulħadd, dejjem lest biex igħin u jaqdi b'dak kollu li jista'. Kien ħabrieki ma jaqta' qalbu minn xejn, dejjem lest għal kull kitba, basta għall-ġieh t'Alla, għall-ġid tas-soċjetà u ta' pajjiżu; kien fuq kollox difensur qawwi tal-Knisja t'Alla sew bil-kelma kemm bil-pinna. Xjieħ u baqa' enerġiku, b'ħeġġa ta' żagħżugħ sakemm miet.

Inħossni kburi ngħid li ħija Robert kien il-veru ċittadin; dejjem ħabb u serva 'l Alla, lil Art twelidu u lid-dar."

Għall-merti tiegħu letterarji, is-Sur Robert Mifsud Bonnici kien onorat mill-Qdusija Tiegħu l-Papa Pawlu VI, bis-salib "Pro Ecclesia et Pontifice", imma billi d-dekorazzjoni waslet ftit wara li miet, is-Sur Robert ma kellux ix-xorti jifraħ biha.

HIDMA TAL-AKKADEMJA TAL-MALTI

F'Novembru 1967 twettqet, wara ħafna xogħol ta' tħejjija, il-Laqgħa ta' Studju li ħabbart f'Marzu 1967 u li kienet fi ħsiebi hekk kif il-Laqgħa Ġenerali tat-12 ta' Marzu 1967 ħalliet f'idejja l-ħidma ta' Segretarju Propaganda.

Illum inġibu fi *Il-Malti* ċ-ċirkulari tas-26 ta' Novembru 1967 li fiha ħabbarna tagħrif dwar x'sar fil-Laqgħa nfisha. F'ħarġa oħra ta' *Il-Malti* jidher tagħrif asħaħ dwar x'intqal u min ħa sehem f'laqgħa li wriet li kienet tabilħaqq ta' siwi kbir.

* * *

LAQGĦA TA' STUDJU: IL-QAGĦDA TAL-LSIEN MALTI LLUM

STQARRIJA LILL-GAZZETTI u ĠURNALI

Il-ĦADD, 26 ta' NOVEMBRU 1967, l-AKKADEMJA TAL-MALTI ltaqgħet ma' Rappreżentanti ta':— Għaqdiet Letterarji Maltin; Edituri ta' ġurnali u gazzetti; Perjodiċi profani u reliġjużi bil-Malti; Awtorità tax-Xandir; Xandir u Televiżjon Malti; sabiex jistħarrġu f'Laqgħa ta' Studju: "IL-QAGĦDA TAL-LSIEN MALTI LLUM".

RISOLUZZJONI:—

Il-Laqgħa ta' Studju dwar "Il-Qagħda tal-Lsien Malti Llum" miżmuma llum, il-Ħadd 26 ta' Novembru 1967, imsejħa mill-AKKADEMJA TAL-MALTI, u li fiha ħadu sehem:

Rappreżentanti tal-Akkademja tal-Malti, għaqdiet letterarji Maltin, Edituri ta' ġurnali u gazzetti, perjodiċi profani u reliġjużi bil-Malti, Awtorità tax-Xandir, Xandir u Televiżjon Malti.

Titlob Unanimament li:

1) l-AKKADEMJA TAL-MALTI għandha toħroġ Stqarrija lill-Ġurnali u Gazzetti fejn jingħad dak li sar fil-Laqgħa ta' Studju tal-Lum, il-Ħadd 26 ta' Novembru 1967;
2) l-AKKADEMJA TAL-MALTI għandha tiltaqa' mal-Onorevoli Ministru tal-Edukazzjoni, Kultura u Turiżmu, u tagħtih

it-tagħrif kollu meħtieġ dwar il-Laqgħa, u titolbu li jwaqqaf Kummissjoni li fiha tiġbor Rappreżentanti tal-Akkademja tal-Malti, Għaqdiet Letterarji tal-Malti; Edituri ta' Ġurnali u Gazzetti; Perjodiċi Profani u Reliġjużi; Skejjel Privati; Skejjel Governativi; Kattedra tal-Malti, Università Rjali ta' Malta; sabiex tistħarreġ il-qagħda tal-Lsien Malti llum u kif l-aħjar l-Ilsien Malti jista' jgħaddi 'l quddiem.

* * *

Barra r-RISOLUZZJONI mgħoddija minn kulħadd fi tmiem il-Laqgħa ta' Studju, il-ġemgħa għalenija qablet ukoll illi:

"Għandu jsir Kungress Xjentifiku biex nistudjaw dak kollu li għandu x'jaqsam mal-Lsien Malti".

* * *

Fil-Laqgħa ta' Studju, "Il-Qagħda tal-Lsien Malti Llum", il-Ħadd 26 ta' Novembru 1967, ir-Rappreżentanti msemmija tkellmu wkoll dwar: —

1) il-ħtieġa li jsiru laqgħat ta' studju bħalma sar nhar is-26/11/67;
2) il-ħtieġa li joħroġ Dizzjunarju bil-Malti modern, u wkoll wieħed li jkun fih sinonimi Maltin;
3) il-ħtieġa li tinżamm "Ġimgħa tal-Malti";
4) il-ħtieġa li jitwettaq programm bit-televiżjon u xandir: "Malti Għal Kulħadd", bħala sensiela ta' tagħlim;
5) il-ħtieġa li sussidju mogħti mill-Gvern għal kotba letterarji bil-Malti jikber kif imiss;
6) li l-libreriji pubbliċi ma għandhomx kotba bil-Malti x'jisilfu daqskemm imisshom ikollhom;
7) jeħtieġ titjieb is-sistema pedagoġika tal-Malti fl-iskejjel, kemm primarji u kemm sekondarji;
8) hemm ħtieġa ta' aktar kotba bil-Malti bħala qari għat-tfal;
9) il-kotba tal-Malti fl-iskejjel primarji tal-Gvern qdew żmienhom biżżejjed u ż-żminijiet tal-lum jitolbu xogħol ġdid;
10) jeħtieġ jinqata' dak il-barbariżmu lingwistiku fil-Malti li daqqiet issib f'ġurnali, gazzetti, xandir u televiżjoni minn dawk li jinqdew bil-Lsien Malti u ma jafuhx sewwa;
11) min fix-xogħol tiegħu jeħtieġlu jinqeda bil-Lsien Malti, jeħtieġlu jkun jaf il-Lsien Malti kif imissu jkun jafu;
12) tajjeb jitwaqqaf kors għal ġurnalisti u għal dawk li jixtiequ jidħlu fix-xogħol ta' xandir, sabiex jitħarrġu aħjar fl-istilistika Maltija, u dan il-kors ta' studju jista' jsir bi ftehim mal-Akkademja tal-Malti u l-Kattedra tal-Malti fl-Università Rjali ta' Malta;

13) Il-"General Certificate of Education" fil-Lsien Malti jeħtieġ ikun ta' livell xieraq, inkella aħjar jitneħħa għal kollox;
14) il-kotba bil-Malti fil-librerija tal-iskejjel ftit li xejn isibu l-istudenti li jridu biex jaqrawhom;
15) jeħtieġ li għażla ta' kotba bil-Malti għal skejjel ma tibqax f'idejn bniedem wieħed jew tnejn, iżda tinħoloq Kummissjoni biex tgħin lil kull min jagħraf jikteb kotba bil-Malti li jiswew ta' ġid fit-tagħlim għat-tfal;
16) jeħtieġ li dawk id-Dipartimenti tal-Gvern li joħorġu gazzetti jew perjodiċi jew qari bil-Malti, jagħarfu l-ħtieġa li l-Malti għandu jkollu stilistika Maltija, u mhux issib daqqiet fihom barbariżmi lingwistiċi;
17) għalkemm il-Knisja Kattolika Appostolika Rumana qiegħda twettaq ix-xewqat tal-Knisja Universali fil-Liturġija billi tinqeda bil-Lsien Malti — il-Lsien Nazzjonali — u li rikorsi bil-Malti l-Knisja Maltija tilqagħhom, iżda l-Kurja Maltija għadha trid "lingua italica utantur";
18) jeħtieġ li l-Akkademja tal-Malti ma tingħalaqx fiha nfisha, iżda jmissha żżomm ħolqa ħajja bejnha u bejn il-bqija ta' dawk l-organizzazzjonijiet li jmexxu l-ħajja kulturali Maltija;
19) dawk li jqabbżu fin-nofs il-kelmtejn "Malti Safi" ma jifhmux li "Malti Safi" tfisser biss stilistika Maltija;
20) Jeħtieġ li l-Poplu Malti jifhem li l-Lsien Malti hu Lsien Nazzjonali, issa li Malta trid tidher quddiem id-dinja bħala Nazzjon Malti;
21) xieraq li KULL Gvern Malti jifhem li, ladarba l-Lsien Malti hu Lsien Nazzjonali, u dan hu mwettaq fil-Kostituzzjoni tan-Nazzjon Malti, il-Lsien Malti jeħtieġlu nagħtuh il-ħtieġa li ħaqqu fil-ħajja Maltija ta' kull jum.

FORUM: IL-LETTERATURA LLUM

Nhar is-Sibt, 17 ta' Frar 1968, fit-Teatru ta' l-Università, il-Belt, sar Forum dwar il-Letteratura Maltija Llum. Ħdejn il-President tal-Akkademja tal-Malti, qagħdu rappreżentanti tal-għaqdiet tal-Malti. Fetaħ il-forum il-Professur Ġ. Galea, bħala president tal-forum kif ukoll President tal-Akkademja tal-Malti. Warajh tkellmu: is-sur Anton Agius Muscat, organizzatur tal-forum; il-Professur Ġ. Aquilina, President tal-Għaqda tal-Malti, Università; is-sur George Stevens, Segretarju tal-Għaqda Letterarja Maltija; is-sur Peter Caruana, President tal-Għaqda Kittieba Żgħażagħ; is-

sur Charles Coleiro, President tal-Moviment Qawmien Letterarju. Aktar lura se nġibu t-taħditiet tagħhom.

Il-Professur Ġ. Galea fisser li l-ħsieb ta' dil-laqgħa kien li nitħaddtu dwar ir-rabtiet li hemm bejn ix-xejriet li ħadet il-letteratura Maltija fl-imgħoddi, dawk li qed tieħu llum u dawk is-suriet li għad tista' tgħaddi minnhom. Fit-taħditiet tal-bidu nstemgħu bosta fehmiet fuq ir-rabtiet li hemm bejn il-kitba ta' kittieba li llum mietu, dawk li llum jitqiesu "xjuħ" u dawk li jixtiequ jqisu lilhom infushom bħala ż-żagħa l-ġdida tal-letteratura Maltija.

Wara, il-kelma għaddiet f'idejn il-ġemgħa li ġiet biex tieħu sehem titkellem dwar ir-rabtiet li hemm bejn il-letteratura 'tradizzjonali' u dik 'moderna' (*). Kien hemm min deherlu li l-letteratura Maltija 'moderna' hi "ġdida". Ma' dil-fehma kien hemm min ma qabilx għax il-letteratura meta tidher, tkun 'moderna'. Il-letteratura ma tkunx 'moderna' billi wieħed ma jinqediex bil-punteġġatura jew ma jagħmilx ittri kapitali. Anqas wieħed jista' jew imissu jagħżel bejn "aħna l-moderni" u "huma t-tradizzjonali", għax min huma "huma" u min huma "aħna"? Huwa ż-żmien li sa jaqdi ta' għarbiel sabiex jara liema huma dawk ix-xogħlijiet letterarji li sa jibqgħu jiswew.

Waqt il-laqgħa nstemgħu wkoll fehmiet dwar l-indipendenza intelletwali u kulturali tal-Malti, għax sal-lum il-posizzjoni soċjali tal-Malti huwa mera tal-psikoloġija kolonjali tal-Maltin. Il-Maltin ilhom sekli jkollhom it-tmexxija tal-gvern f'idejn il-barrani, u għalhekk jeħtieġ iż-żmien sabiex il-Malti joħroġ mill-fosdqa ta' kolonjaliżmu. Biex ikollna letteratura ta' nifs kbir, jeħtieġ taqlib fil-ħsieb u waqt li ż-żgħażagħ iridu jibnu fuq l-imgħoddi, jeħtieġ iżommuha ħajja dik it-tqanqila intelletwali sabiex ix-xogħol tal-politiku Malti jista' mhux jibqa' biss Indipendenza Politika, iżda wkoll Indipendenza tabilħaqq Maltija. Għalhekk, kif fissru l-kelliema li kliemhom laqgħuh b'ħafna ċapċip, jeħtieġ li hawn Malta nibdew nagħtu ġieh kif jixraq lill-Bandiera Maltija, lill-Poplu Malti li jingħaraf minn ġnus oħra bl-Ilsien tiegħu: il-Malti. Huwa għalhekk li l-Università jeħtieġ tkun hi l-ewlenija li tkun il-mera ta' kultura Maltija ħajja u dinamika. Huwa għalhekk meħtieġ li l-Gvern igħin biex il-Poplu

---

(*) Barra l-kelliema msemmija, tkellmu ġmielhom ukoll is-sur Godfrey Zarb Adami, Dr. Wallace Ph. Gulia, is-sur Karmenu Vassallo tal-Akkademja tal-Malti; is-sinjuri Victor Fenech, B.A., u Mario Azzopardi tal-Moviment Qawmien Letterarju; ir-Rev. Patrijiet Ġiżwiti Jos. M. Ghigo u Mario Jaccarini; u Bro. Henry, F.S.C. Is-sinjuri Anton Agius Muscat u Charles Coleiro ħadu sehem ukoll fit-taħdit ta' wara. Il-Professur Ġużè Aquilina ħa sehem qawwi wara d-"daħla" ta' taħditiet fil-fehmiet li nqalgħu.

Malti jifhem aħjar it-tifsir tal-Indipendenza politika u dan jista' jagħmlu billi jgħin fil-bini ta' kultura tabilħaqq Maltija.

Il-Forum intemm fit-7.45 p.m. b'vot ta' ringrazzjament milqugħ b'ċapċip għall-organizzaturi ta' dik il-laqgħa li għaliha ġew aktar minn tmenin ruħ, imseħbin u mhumiex ta' għaqdiet letterarji Maltin. Is-Sibt, 17 ta' Frar 1968 jitniżżel bħala l-jum li fih ra l-għaqdiet letterarji Maltin miġburin madwar mejda waħda biex jitħaddtu fil-beraħ taħdit li jolqot lill-poplu Malti kollu.

Hawn se ngħibu t-taħditiet li nqraw mir-Rappreżentanti tal-Għaqdiet tal-Malti.

IT-TAĦDITA TA' ANTON AGIUS MUSCAT

Għall-mistoqsija: il-letteratura Maltija tal-lum hix wild il-letteratura Maltija tal-bieraħ, ingħid dan: il-kitba Maltija tal-lum hi wild dik tal-bieraħ kemm minħabba u kemm minkejja l-ġrajjiet tal-imgħoddi.

Hemm għażla bejn il-ġrajjiet li għaddejjin minnhom il-lum għal dawk li ħakmu fl-imgħoddi? Hemm.

Il-lum, il-poplu Malti jista' jgħid: Jien Malti. Għadu kemm beda t-triq tal-ħelsien politiku. Illum għandu rajh f'idejh. Għal snin u snin twal kellu jitqanna jixxierek mar-rieda tal-barrani. Matul is-snin dak li kien igħodd għal riżq il-barrani mhux dejjem kien igħodd għall-Malti. Ġara li l-Malti mhux darba u tnejn ħtieġlu jbaxxi rasu għar-rieda ta' ħaddieħor. Minnu li l-Malti baqa' kburi bih innifsu. Minnu wkoll li l-Malti ma satax iqim lilu nnifsu kif jista' poplu b'rajh f'dejh.

Dawn il-gżejjer f'salib it-toroq tal-Baħar Nofsani dejjem ġibdu l-ħarsa ta' għajnejn popli setgħana barranin. F'aktar minn seklu u nofs ta' *Pax Britannica*, Malta għaddiet minn ġrajjiet li jolqtu mill-qrib ix-xogħol tal-kittieba tal-Malti. F'dan iż-żmien kien hawn min wera n-nazzjonaliżmu tiegħu billi ħaddan u ħadem b'riżq l-altar imsejjaħ 'kultura latina'. Dil-għajta, aktar minn dak in-nazzjonaliżmu li mess mill-egħruq ir-ruħ Maltija, kienet xewqa ta' politiċi Maltin igħabbru l-miżien: keffa waħda, *Pax Britannica*, keffa oħra, *Pax Romana*. Ħsiebhom kemm kien ħsiebhom dawn il-politiċi Maltin jwettqu ġid għal Malta, kif fehmuha huma, iżda kienu l-kittieba tal-Malti li fehmu tabilħaqq is-sejħa: Nazzjonalisti! Kienu l-kittieba tal-Malti li fehmu sewwa li n-nazzjonaliżmu Malti jrid jinbena bix-xogħol tal-Maltin kollha u mhux qxura ta' 'intelligentia' bla sies li moħħha tissellef jew ittiegħem ħobż kulturali mimgħud ta' ħaddieħor.

Kienu l-kittieba tal-Malti, minkejja d-daqqiet ta' għajn koroħ li qalgħu, li daħħluha f'moħħ il-Maltin li jekk il-Malti hu tabilħaqq kburi bih innifsu, għandu jingħaqad taħt bandiera tiegħu, ilsien nazzjonali tiegħu, jitkellem bħala Malti u xejn anqas minn Malti quddiem id-dinja. Kienu l-kittieba tal-Malti li żergħu ż-żerriegħa tal-għajta: Malta l-ewwel. Il-politiċi Maltin jistgħu, bil-jedd kollu, jiftaħru b'dak li kisbu għall-ġid ta' Malta: il-ħelsien politiku. Daqshekk ieħor il-kittieba Maltin, bil-jedd kollu, jistgħu jgħidu li mal-politiċi jaqsmu dal-ġieħ ewlieni. Jeħtieġ għalhekk li l-politiċi Maltin iwennsu lill-kttieba Maltin, sabiex flimkien — u mhux f'tixrid għal xejn ta' fehmiet — u f'rabta ta' ħsebijiet safja ta' nazzjonaliżmu Malti, niġbdu lkoll ħabel wieħed. Il-poplu Malti hu saltna żgħira fejn ma jistax ikollu lussu ta' tilwim bla ħtieġa u wisq agħar, firda.

Jekk il-lum inħossu titwieled fewġa ta' tqanqila ħarkiena tiġri f'demm żagħżugħ, nafuh lix-xogħol tal-kittieba tal-Malti, ukoll jekk dan id-demm żagħżugħ iħoss li jeħtieġ iwarrab il-qadim biex il-ġdid jaħji l-qasam intelletwali Malti. Bla tlaqliq: mingħajr ix-xogħol u r-rebħiet tal-imgħoddi, ma kienx igħix dak li llum nibet. Timtela bit-tama tara demm żagħżugħ għatxan jaħdem wiċċ ġdid fil-qasam letterarju. Il-ħsieb li, tħoss tixtieq tisboq lil ta' qablek; timraħ f'irkejjen tar-ruħ fejn ħaddieħor ma tħajjarx ifittex; toħloq għana b'sura u b'qawwa ġdida; tlibbes il-ħsieb ta' qalbek u ta' moħħok b'libsa letterarja mimlija qawwa u dgħif; tmiss aktar mill-qrib il-polz tal-ħajja ta' madwarek; tmexxi l-qlub, tqanqal l-imħuħ, tagħġen ir-rieda tal-qarrejja bis-sengħa tal-kitba tiegħek; taħtar lilek innifsek tagħti dik ix-xi ħaġa siewja minn ruħek bħala bniedem lill-ħajja ta' madwarek . . . għandu għax jġagħlek tħoss il-kobor tal-bniedem u mal-Ħallieq fit-tiswir tas-Sabiħ u s-Sewwa. Għalhekk dan il-wild ġdid ta' Maltin għandhom għax ikunu kburin bihom infushom. Fihom jaħżnu il-ftuħ ta' fjur ta' rebbiegħa ġdida fil-letteratura Maltija: rebbiegħa mnissla mill-ħidma u t-tama ta' dawk qabilhom li ħolmu li ż-żerriegħa għad tagħti l-frott tagħha.

Jekk bħal fi ġnien fir-rebbiegħa ssib il-ward iwarrad f'aktar minn sura waħda, hekk ukoll jiġri fil-mixi 'l quddiem tal-letteratura. Ikun fieragħ taħseb tista' torbot is-sura tal-kitba u ssorr kollox bejn erba' tusijiet li għandhom igħoddu għal kollox, għal kulħadd u għal kull żmien. Bħallikieku waħedhom jiġuk f'moħħok il-kliem ta' Giordano Bruno fi tmiem *Cinquecento* Taljan: "*Sono e possono essere tante sorti di poeti, quante possono essere e sono maniere de sentimenti ed invenzioni umane*". ("Huma u jistgħu jkunu bosta x-xejriet ta' poeti, daqskemm jistgħu jkunu u huma l-għamliet ta' ħsus il-qalb u ħolqien il-bniedem"). Tħossu kliem minn awl id-dinja dal-kliem ħaj ta' bniedem li l-fehmiet tiegħu ġarrabhom fit-tisfija

tan-nar. Daqshekk ieħor minnu li jimraħ kemm jimraħ il-ħsieb, il-kittieb irid jiftakar li s-sengħa tal-kitba trid l-imgħallem, it-tigrib tax-xogħol, ir-reqqa u l-ħsieb. Il-kitba tridek tagħraf tħaddan u tħaddem il-kelma; tridek, fuq kollox, tkun taf sewwa x'inti tgħid u x'tixtieq tfisser. Biex bil-kitba tqanqal ir-ruħ u l-ħsieb ta' ħaddieħor, int trid qabel kollox tkun int innifsek mimli u mqanqal mill-egħruq ta' ruħek u qalbek.

Ikun kollu għal xejn tfittex toħloq ilbies imlewwen u ta' għamliet ġodda għall-ħsebijiet li tixtieq tagħtihom sura letterarja, jekk qalbek u ruħek berdin. Ebda ħannieqa ġawhar qatt ma waħedha waħedha swiet biex wiċċ ikraħ tibdlu f'sabiħ, iżda żahra tax-xagħri milbusa fuq wiċċ sabiħ tidher xemx ta' għana u tilma sbuħija daqs denb il-pagun. Anqas ma hu biżżejjed li l-wieħed li beda biex jirfes il-għatba tal-kitba jaħseb li jekk iriegħed l-art u s-smewwiet bi kliemu, b'daqshekk biss qed joħroġ b'xi sengħa tal-kitba. Qabel ma wieħed jitħajjar iwarrab kollox minn quddiemu jew ifarrak, jara jekk jafx jibni aqwa minn dak li sa jeqred. Bħallikieku ħfief jiġu fil-fomm il-kliem: ma naqdix. Iżda bejn id-dagħwa għal-lejl mudlam fir-ruħ hemm dagħbien. Fis-sengħa tal-kitba jingħażel il-kittieb minn qaddis ommu għal dak li jiftillu jteftef il-versi. Ta' dan dawn is-siltiet mill-versi tal-patri poeta Tommaso Campanella jagħtu ħjiel. Nagħżel dal-poeta ta' egħluq *Cinquecento* Taljan sabiex niftakru li l-bniedem kien, għadu u jibqa' li hu.

> *A te tocca, o Signore,*
> *se invan non m'hai creato,*
> *d'esser mio salvatore.* (1)
> (Lilek imiss, ja Mulej,
> jekk lili għal xejn ma ħlaqtx,
> tkun għalija l-feddej.)

U mhux biss dan, iżda bħallikieku l-poeta ma jiflaħx għal: Jien hu Alla Sidek:

> *Che s'altro Dio potesse pur trovarsi,*
> *io certo per aiuto a quel n'andrei.* (2)
> (Li Alla ieħor wieħed sata' jsib,
> jien tabilħaqq lil dak għajnuna nitlob.)

u jżid iriegħed:

> *Ben so che non si trovano parole*
> *che muover possan te a benivolenza*
> *di chi* ab aeterno *amar non destinasti;* (3)

(1) Dalle "Lamentevole orazione profetale . . . "
(2) Dalle "Orazioni tre in salmodia metafisicate . . . "
(3) ibid.

(Fis-sew kemm naf ħadd kliem ma jsib
biex lilek iqanqal għal tieba
lejn min *ab aeterno* ma fhimtx tħobbu;)

b'danakollu, mhux ta' b'xejn il-għajta, *Abba*, Missier:

Io pur ritorno a dimandar mercede, (4)
(B'danakollu jien narġa' niġi ħniena nitlob,)

għax kif il-poeta jistqarr:

Io mi credevo Dio tener in mano,
non seguitando Dio,
ma l'argute ragion del senno mio,
che a me ed a tanti ministrar la morte. (5)
(Jien emmint qed inżomm lil Alla f'qiegħ idi,
inwarrab lil Alla,
iżda t-traqqiq fil-ħsieb ta' moħħi,
kemm għalija u kemm għal bosta fisser il-mewt.)

Jekk mill-kliem dwar il-bniedem u l-Ħallieq indawru ħarsitna lejn dak li għandu x'jaqsam ma' bniedem u ieħor, ir-raġel u l-mara, nagħżel erba' versi tal-poeta Franċiż, Paul Verlaine, f' *Chansons pour Elle*". Dal-poeta jxerkuh max-xejra Simbolista fil-letteratura Franċiża, dik ix-xejra li nqdiet bil-*vers libre* matul l-aħħar snin tas-Seklu Dsatax. Il-kelmtejn *vers libre* illum f'Malta bħallikieku ssibhom f'ħalq kull min jitħajjar idomm il-versi. Nisimgħu l-għajta pagana f'kisja letterarja tal-poeta Franċiż:

Or, malgré ta cruauté
Affectée, et l'air très faux
De sale mechanceté
Dont, bête, tu te prévaux,
J'aime ta lasciveté!
(Issa, minkejja l-moħqrija
mistħajla u d-dehra mill-agħar
taż-żena tiegħek ħarrieq
mniex, bhima, inti tistaħja,
Jien inħobb iż-żena tiegħek!)

Minn dawn is-siltiet mill-versi ta' Tommaso Campanella u ta' Paul Verlaine, ingħaddi għal kif kittieb ieħor, Alessandro Manzoni, fil-libsa tar-rumanz L-Għarajjes Imwiegħda jinqeda bis-sengħa tal-kitba, fid-deher ħafifa, sabiex jiġbor f'taħdita bejn il-Kardinal Borromeo u l-*Innominato* dak li jħabbat moħħ ir-rumanzier: "*Chi son io pover'uomo, che sappia dirvi fin d'ora che profitto possa ricavar da voi un tal Signore? cosa possa fare di codesta volontà*

(4) ibid.
(5) Canzone a Berillo...

impetuosa, di codesta imperturbata costanza, quando l'abbia animata, infiammata d'amore, di speranza, di pentimento? Chi siete voi, pover'uomo, che vi pensate d'aver saputo da voi immaginare e fare cose più grandi nel male, che Dio non possa farvene volere e operare nel bene? Cosa può Dio far di voi? E perdonarvi? e farvi salvo? e compire in voi l'opera della redenzione? Non son cose magnifiche e degne di Lui?" ("Min nista' nkun jien, imsejken maħluq, li naf ingħidlek Mulej bħalu x'ġid sa issa għaraf jiġbor minnek? x'jista' jagħmel Hu mir-rieda tiegħek bla ħsieb u minnek li ma taqta' qalbek b'xejn, meta Hu jaħjik u jkebbsek bl-imħabba u bit-tama u bl-indiema? Int min int, imsejken maħluq, biex tqis lilek innifsek tista' ssawwar u tagħmel ħwejjeġ akbar fil-ħażen milli Alla jista' jħallik trid u twettaq fil-ġid? Xi ħsieb Alla jista' jkollu għalik? Ma jistax Hu jaħfirlek? jeħilsek? Jwettaq ix-xogħol tal-fidwa fik? Mhumiex dawn ħwejjeġ kbar u jixirqu Lilu?") Ma nilmħux hawn, taħt libsa letterarja, il-ħsibijiet li qed igħaddu minn moħħ letterat Kattoliku ta' kemm il-bniedem hu ħieles quddiem il-Ħallieq tiegħu? Dawn is-siltiet li tajt bħallikieku jfakkruna li ma hemmx ħtieġa jintqanqal ħafna għajdut aktar milli jmissu meta l-kittieba Maltin tal-lum jitħajru jfittxu triqat ġodda għall-kitba letterarja tagħhom.

Minnu kemm hu minnu li l-kittieb għandu jagħraf ikun ħieles imexxi r-radda tiegħu letterarja, jixraq li l-kittieb jorbot ix-xogħol tiegħu letterarju mal-ħajja li tiġbru fi ħdanha. Kemm tinħass il-ħtieġa li l-kittieb Malti jħares madwaru, jiżen, igħarbel u jagħġen fi ħsiebu l-ħajja Maltija! Jekk il-kittieb Malti jaħrab il-ħajja Maltija, leħnu ma jidwix fil-ħajja Maltija! Qabel ma l-kittieb Malti jagħżel li lill-ħajja ta' madwaru jeħodha f'idejh u jħaddanha jew iwarrabha, ma jistax jistenna jinħatar, flimkien mal-bniedem politiku, mexxej tal-ħsieb u l-ħidma tal-poplu.

Mhux biss mal-qawra tal-belt — saltna ta' Malta l-kittieb Malti għandu jorbot il-ħsieb tiegħu. Ingħixu fi żmien meta, kif għandu jkun, il-bnedmin ta' rieda tajba jħossu jeħtieġ jersqu aktar ma' xulxin, jifhmu lil xulxin, imqar jekk ma jaħsbuhiex u ma jaqtgħuhiex bħal xulxin. Aħna qed ingħixu fil-qawra ta' taqlib sħiħ fil-ġnus li jdawru l-Baħar Nofsani. Ħaġa sewwa nħarsu lejn ġrajjiet l-imgħoddi. Niżnu x'ta l-imgħoddi mhux biex nitjassru minnu, iżda biex nitgħallmu minnu. Rajna x'għadda u x'ġabu l-ġrajjiet tal-*Pax Romana*, *Pax Ottomanica*, *Pax Hispanica*, *Pax Gallica*, *Pax Germanica*, *Pax Britannica*. Jeħtieġ nibnu dinja ġdida: dinja mibnija fuq sies barrani għal dak li bena dak il-kolonjaliżmu marbut mal-fehma li bniedem hu aqwa minn ieħor. Jeħtiġilna nagħtu sehemna wkoll biex nibnu fis-sħiħ il-ġrajjiet tal-ġejjieni.

Jeħtieġ il-letterat Malti jħares madwaru 'l hinn mix-xtut talgżira. Jeħtieġ il-Malti ma jibqax imjassar mill-irbit tal-Istorja. Mhux il-Malti biss, iżda lkoll. Ġrajjiet l-imgħoddi ma nħalluhomx jaħkmuna biex il-wirt tal-imgħoddi joħnoqna milli nirbħuh sabiex hekk nistgħu nibnu ġejjieni aħjar. Għalhekk: mhux kolonjaliżmu kulturali, intellettwali u ta' twemmin; iżda nibdew ix-xogħol biex nagħtu sura ġdida lill-Istorja. Il-fteħim jitnissel milli wieħed jifhem lill-ieħor. Ma għandniex nibżgħu jekk niddakkru bit-tajjeb fil-fehmiet ta' xulxin. Jekk il-kolonjaliżmu kulturali, intellettwali jew ta' twemmin ma neħtiġuhx, ma għandniex b'daqshekk ningħalqu fina nfusna. Jeħtieġ niltaqgħu wieħed mal-ieħor. Dak li jidher dagħbien imdawwar bis-swar, jaf jitwetta jekk irridu. Jeħtieġ fuq il-fdalijiet tal-imgħoddi nibnu *Pax Mediterranea* ġdida mimlija tamiet ġodda ta' riżq u benna. Jeħtieġ bil-għana u bil-poeżija tagħna, l-artijiet kollha f'din il-"benniena taċ-ċiviltà", nilqgħu n-nixfa li sa taħkem f'ruħ il-bniedem jekk jagħtiha biss għat-teknoloġija. Fiż-żerriegħa tal-qerda nukleari niżirgħu t-tama ta' dinja ġdida. F'dan ix-xogħol, il-kittieb Malti jista' u għandu jagħti sehmu daqs l-oħrajn. Il-Malti ruħu u moħħu mkebbsin u qawwijin fih innifsu għax: "Ftakar, Mulej, li lilha bl-oħla dawl libbist".

Li ż-żmien tal-lum iħoss fewġa ġdida u ħarkiena ta' fehmiet, tqanqiliet, ħsebijiet, xewqat u ridiet qalb il-moħħ żagħżugħ Malti, ifisser riżq tajjeb għal-letteratura Maltija. Siġra mejta ma twarradx: la hemm l-ulied, hemm il-ħajja. Għalhekk, jeħtieġ nibnu bil-għaqal, bil-ħsieb u bis-sengħa. Ix-xjuħ ħadmu u taw xogħol tajjeb. Iż-żmien tal-lum iqegħdilna quddiemna dinja oħra. Sa nagħarfu nifhmuhom il-ġrajjiet ta' madwarna? Sa nagħtu s-sehem tagħna? Jekk nagħżlu fuq kollox nagħtu ġieħ lilna nfusna bħala poplu Malti, għax aħna dak li aħna: Maltin; jekk nagħżlu naħtru lilna nfusna bħala li nistgħu nagħtu sehemna lil *Pax Mediterranea* ġdida, inkunu qed nagħarfu t-tifsir ta' xi jrid minna l-ġejjieni. Jistenniena l-bini ta' dinja ġdida kemm hawn Malta u kemm madwarna. Flimkien! Ħsieb u qalb waħda qawwija! Igħix il-Malti!

IT-TAĦDITA TA' GEORGE STEVENS

Meta b'wild nifhmu l-kwalità, il-karattru tal-letteratura tagħna tal-lum, kif imxebbha ma' dik ta' missirijietna, u l-karatteristiċi li writna minnha, jiena nifhem li l-letteratura tal-lum għandha ħafna xebh u rabta mal-letteratura tal-bieraħ, u meta ngħid tal-bieraħ irrid

l-aktar nifhem meta l-letteratura Maltija kienet għadha tarbija, jew fil-bidu tagħha. Ibda biex, il-letteratura tagħna hija sostanzjalment u neċessarjament influwenzata mill-kitbiet tal-bennejja tal-Malti, aktar u aktar meta wieħed iqis li l-għomor tal-letteratura tagħna huwa żgħir ħdejn dak ta' letteraturi oħra ewlenin. Minħabba f'hekk, il-kittieba Maltin tal-lum fl-istudji tagħhom letterarji ta' kotba Maltin sakemm bnew u żvolġew l-istil u l-personalità tagħhom kellhom jaqgħu fuq ċirku aktar żgħir, limitat, ta' kitba letterarja bil-Malti li kienet ġiet imxandra. Dan il-fattur forsi indirettament influwenza saħansitra l-għażla ta' suġġetti fost għadd mill-kittieba tal-lum li nistgħu nsejħulhom anzjani. F'dan, m'għandniex xi ngħidu ma hemm xejn ħażin. Anzi għandna xogħlijiet mill-isbaħ ta' suġġetti bħal dawn. Sehem sewwa mill-ewwel kitbiet letterarji bil-Malti kienu dwar suġġetti reliġjużi jew semi-reliġjużi, oħrajn patrijottiċi u oħrajn dwar l-imħabba u x-xkilijiet tagħha kif insibuhom fir-rumani antiki. Dawn is-suġġetti baqgħu favoriti fost ħafna mill-kittieba tal-lum. l-aktar dawk li mhumiex żgħażagħ. Id-differenza hija ċara, u qiegħda fil-fatt illi l-kitba ta' żmenijietna fiha, m'għandniex xi ngħidu, ferm aktar preġju letterarju, hija aktar mirquma u ta' livell għoli, irrid infisser tabilħaqq ta' livell għoli, kitba li tagħmel ġieh lil Malta. hekk li kien hemm kważi fejn kitba letterarja Maltija ġiet maqluba f'ilsna barranin u mdaħħla f'antoloġiji ta' xejra internazzjonali. Fil-fehma tiegħi, iżda, fost dawk li semmejna, u nħoss li din ix-xeħta writna mil-letteratura bikrija fuq il-kittieba ta' żmenijietna. L-istess bħalma ngħidu aħna kellhom influwenza fuq iż-żgħażagħ kittieba tal-lum il-poeti Dun Karm, Patri Cuschieri u oħrajn. Kittieba bħal dawn, li żejnu b'ġawhar sabiħ lil-letteratura Maltija, fetħu t-triq għal poeti Maltin ta' wara li fil-kitba tagħhom jirriflettu l-istess stil jew ħsebijiet. Jien nħoss li l-għadd ta' poeti Maltin il-lum jisboq lil dak tal-prożaturi u dan huwa forsi r-riżultat tal-lehma, l-ispirazzjoni li nisslu l-poeżiji ta' Dun Karm u l-poeti ta' l-istess żmien. B'hekk forsi l-lum m'għandniex għadd ta' kittieba ta' essays u novelli daqskemm għandna poeti.

Biex inkomplu fuq il-karatteristiċi li writna mil-letteratura Maltija ta' żmenijiet oħra, irrid insemmi punt ieħor. Fost il-kitba letterarja tal-lum, l-aktar fil-proża, insibu dak l-isfond storiku minn xi ġrajja jew ġrajjiet ta' Gżiritna, karatteristika li nsibuha ħafna fl-ewwel kitbiet bil-Malti. Ukoll f'dak li hu umoriżmu, baqa' popolari ħafna l-istil ta' Sir Temi Zammit, ħaġa li ma hemm xejn ħażin fiha, anzi għall-kuntrarju; imma dan biex nuri l-effett ta' kittieb fuq oħrajn ta' warajh, fattur li ma tantx nistgħu naħirbu minnu. Nerġgħu għal darb'oħra fuq il-poeżija u nsibu li, bħalma s-sunett kien popolari fiż-żmenijiet ta' meta l-poeżija bdiet tinkiteb fil-veru sens letterarju

tagħha u ma kenitx biss tqabbila msejsa fuq ir-rima ta' kelma ma' oħra, daqshekk ieħor is-sunett baqa' popolari, l-aktar fost il-kittieba anzjani tagħna. Minn dan naraw li l-letteratura tal-bieraħ kienet l-omm li willdet lil dik tal-lum. Influwenzat, ispirat għadd sabiħ ta' kittieba li jirriflettu fil-kitba tagħhom il-karatteristiċi ta' dawk ta' qabilhom. Jew fi kliem ieħor tista' tgħid li l-kitba tal-lum hija kontinwazzjoni ta' dik tal-bieraħ.

Issa, jekk wieħed jieqaf daqsxejn u jifli ftit il-qagħda tal-letteratura tal-lum, jintebaħ malajr li għandna ċertu vojt, aħna neqsin minn prożaturi li fil-kitba tagħhom juru l-ħajja soċjali ta' niesna fil-perijodi varji ta' l-Istorja tagħna, u jekk nafu ftit dwar din il-ħajja soċjali, dan nafuh mill-isfond tar-rumanzi. Aħna neqsin minn prożaturi li jittrattaw suġġetti ta' xeħta psikoloġika u fuq il-problemi tal-lum, prożaturi ta' kitba umoristika jew semi-umoristika u oħrajn ta' kitba kritika. Dan forsi nistgħu nattribwuh għall-fatt li żammejna wisq fuq it-tifsila ta' l-imgħoddi u, b'xi eċċezzjonijiet, inqasna li noħolqu u nifirxu, li nifthu orizzonti u oqsma ġodda. Irridu, b'mod ġenerali nħarsu aktar miċ-ċirku tagħna waqt li nżommu t-tajjeb li writna mill-kittieba ta' qabilna. Mill-kitba ta' dawk ta' qabilna writna ħafna valuri siewja, imma dawn jeħtieġ li nżiduhom u nkabbruhom biex tistagħna u twarrad aktar il-letteratura Maltija. Il-lum sar ħafna titjib u għandna letteratura ta' livell li ma jagħmlilniex għajb mal-barranin. L-istil u l-libsa tbiddlu ħafna u għandna wkoll għadd limitat ta' kittieba li tawna xogħlijiet ta' għamla realistika jew għamla adattata ħafna għal żmenijietna, xogħlijiet li ma nistgħux ngħidu li huma ibbażati fuq jew li writniehom mill-kittieba tal-bieraħ għal dik li hi tifsila.

Il-palk Malti ta' dari kellu tabilħaqq ftit valur letterarju u, għalhekk, ma tantx nistgħu ngħidu li d-dramm tal-lum f'Malta kellu ħafna fuqhiex jimxi u jibni. Il-palk Malti qabel wieħed kien iħares lejh aktar mil-lat ta' kif ser togħġob lill-popolin b'mod divertenti bi ftit jew xejn sens jew sforz kulturali. Għall-kuntrarju, il-palk Malti tal-lum qiegħed iħares lejn it-Teatru bħala mezz ta' tagħlim u koltura u l-lum, fost affarijiet oħra, żviluppat ħafna x-xejra realistika li qabel ftit jew xejn kienet tidher. Il-palk veru tal-lum huwa prodott letterarju b'dijalogar u nisġa maħsubin biex igħallmu. Fil-palk ta' dari ma kenitx tingħata din l-importanza lid-dijalogar u x-xogħol teatrali kien ikun nieqes minn dik il-libsa idjomatika li biha hu mżejjen il-lum. Il-valuri letterarji li writna mit-teatru ta' l-imgħoddi ma naħsebx li huma sostanzjali ħafna. Kien dan l-aħħar li l-kittieba tal-palk Malti bdew jagħtu importanza letterarja lix-xogħlijiet tagħhom u jimxu fuq il-passi tat-teatru kontemporanju ta' pajjiżi

oħra. Issa fit-teatru Malti qegħdin nibnu xi ħaġa ġdida, xi ħaġa fuq sisien letterarji.

Fil-kitba tal-lum, xi żgħażagħ qegħdin jadottaw stil, l-aktar fil-poeżija, li għal-letteratura Maltija, nistgħu nsejħulu ġdid, għaliex din ix-xorta ta' kitba ma tħarisx lejn l-imgħoddi u m'għandhiex il-karatteristiċi ta' xi epoka letterarja Maltija. Għalkemm dan l-istil mhux imsejjes fuq xi kitba Maltija ta' qabel, imma jieħu bħala mera stil ta' kitba li nibet f'dan is-seklu fl-Ingilterra, ir-Russja u pajjiżi oħra fosthom fil-Lvant Imbiegħed. Dan l-istil, li anqas twieled f'dawn l-aħħar snin, ma jidhirlix li kien xi idea ġdida għal kollox, imma ftit jew wisq ispirat mill-kittieba Franċiżi Simbolisti fosthom Mallarmé u Rimbaud. Huwa stil li jaħrab, fost affarijiet oħra, in-narrativ u d-deskrittiv. Hemm l-idea li tagħti kwadru, silta qasira billi ddaħħal lill-qarrej jew lis-semmiegħ f'atmosfera mill-ewwel. Kien hemm min ried ixebbah dan l-istil ma' dak ta' Rużar Briffa. F'xi każijiet żgħar meta l-poeżija li tinkiteb ma tħalli ebda lok għal aktar minn interpretazzjoni jew suġġestjoni waħda fil-kliem, tkun ċara, wieħed sa ċertu pont ikun ġustifikat li jgħid dan, imma għal ħafna mill-kitba li qed tkun ta' għamla astratta u li tiddependi wisq mis-suġġestjoni, dan ma tistax tgħidu żgur għaliex Briffa ma beniex fuq l-astratt u l-assoċjazzjoni. F'ħafna każi, f'din ix-xorta ta' kitba, il-kittieb ma jibbażax fuq it-tifsira li għandha l-kelma imma fuq l-assoċjazzjonijiet li tista' toħloq f'moħħ il-qarrej. Il-vokabolarju użat ikollu assoċjazzjonijiet għall-kittieb li jistenna li dawn igħaddu f'moħħ il-qarrejja jew is-semmiegħa tiegħu. Il-kittieb aktar jimpurtah minn kif kelma ser tissuġġerixxi idea milli mit-tifsira tal-kelma użata. Jekk il-kittieb jirnexxilu jwassal l-assoċjazzjonijiet li jkollu f'moħħu bil-kliem li juża, fejn irid joqgħod attent ħafna għall-użu tagħhom, huwa jkun qiegħed joħloq dak il-pont meħtieġ bejnu u bejn il-qarrejja tiegħu. Din hija ħaġa delikata għaliex ħafna drabi kelma li tassoċja ċerti ideat f'moħħ il-kittieb mhux tabilfors tassoċja l-istess ideat f'moħħ min jaqraha. Dan huwa pass ġdid fil-letteratura Maltija u għalissa nistgħu ngħidu li għadu fi stadju ta' esperiment. Li nistgħu ngħidu żgur huwa li m'huwiex imnebbaħ jew influwenzat mil-letteratura Maltija ta' żmenijiet oħra. Jista' jkun li din ix-xorta ta' kitba tagħmel iż-żmien tagħha u tieqaf; jista' jkun ukoll li tibqa' għaddejja 'l quddiem u ssib, biex ngħid hekk, ħajja twila jew post permanenti fil-letteratura Maltija. Fil-fehma fqira tiegħi, jekk dak li jrid jgħid jew iwassal il-kittieb ikun mibni jew ibbażat fuq l-astratt iżżejjed u l-kliem li juża ma jkunx effettiv tant li jwassal l-assoċjazzjoni jew is-suġġestjoni mixtieqa, it-tendenza aktarx tkun li din il-kitba ma tiksebx il-popolarità meħtieġa għaliex ma jirnexxilhiex toħloq dik il-komunikativa bejn kittieb u qarrej. Min-naħa

l-oħra, dan l-istil jista' forsi jkollu futur jekk il-kitba ma tiddeppendix iżżejjed mill-astratt u jekk tinħoloq permezz ta' l-assoċjazzjoni minflok, kif drajna s'issa, bil-ħila tal-kelma fit-tifsira tagħha. Hemm ħaġa tajba. Kollox juri li dan l-interess ġdid fil-kitba Maltija huwa xhieda ta' l-imħabba u l-għożża kbira tagħna għal-letteratura li għandna u li t-triq li bdew missirijietna qed titkompla bil-ħeġġa u l-entużjażmu mill-kittieba żgħażagħ tagħna biex jissokkta jissebbaħ u jistagħna wieħed mill-patrimonji nazzjonali ta' Malta indipendenti.

IT-TAĦDITA TA' PETER A. CARUANA

Itfa' idejk fuq sidrek; ħoss sewwa t-taħbit ta' qalbek; ftakar li dik il-qalb ħabbtet l-ewwel taħbit tagħha fuq Art Maltija. Int ma żammejtx dan it-taħbit u f'qalbek inqaxt imħabba jew mibegħda lejn dak li hu Malti; lejn dak li hu tiegħek. U tgħożżu u tbarrih fuq il-fehma u r-rieda li ssaħħet mat-twettiq tal-ħajja.

Int għixt u sal-lum għadek ħaj, mimli bil-għomor. U għaliex int bqajt ħaj, ħallejt is-setgħa tat-tagħlim taħfnek u tmexxik fit-triq imħattba tal-progress. Għax int għaraft li fil-ħajja tiegħek jeħtieġlek timxi 'l quddiem u taqta' bi snienek, ma bqajtx lura biex id-drawwiet ta' min qiegħed igħix bħalek, id-drawwiet li jagħmluk aktar bniedem milli kont, taħfinhom u tagħmilhom tiegħek ukoll.

Kull min ħa l-ħajja, dan ma kienx għaref mill-ewwel u stenna t-temma tas-snin biex beda jifhem u jaħseb aħjar. Kellu joqgħod fuq dak li jgħidlu ħaddieħor sakemm irnexxielu jifhem u jgħix għal rasu.

Kull ħaġa li għandha l-ħajja ma tistax tibqa' siekta, ma tistax tibqa' bla tiċċaqlaq għat-tajjeb jew għall-ħażin. Id-dinja, immexxija mill-bniedem, hija dik il-ħaġa, jew aħjar l-akbar mera tal-ħajja. Għaliex il-ħajja tal-lum, qiegħda tirrifletti sewwa dak li aħna l-bnedmin; id-dinja llum ma nistgħux ngħidu li qiegħda titmexxa minn dawk li għaxu ħamsin sena ilu.

U jekk ma' kull sena nsibu xi tibdil 'l hawn u 'l hemm, kemm ikun wisq akbar it-tibdil li nsibu mal-medda tas-snin. Fost l-affarijiet li l-bniedem, ix-xempju tal-ħajja, għandu, insibu l-ilsien li bih jitkellem. Ilsien ma jistax ikun mejjet għaliex jekk dan ikun tabilħaqq miet, allura mhux qiegħed jintuża u nistgħu nqisuh li xi darba kien jeżisti, iżda llum spiċċa.

Imma l-ilsien li bih qiegħed jinqeda dak jew dan il-ġens, huwa ħaġa ħajja daqskemm hu ħaj dak il-poplu li qiegħed jitkellmu. U sakemm l-ilsien huwa ħaj, ma jistax joqgħos li fih ma jkunx hemm tibdiliet. F'kull ħaġa ħajja jsir it-tibdil, tibdil li jista' jimxxi 'l quddiem jew inkella jista' jitfa' lura dik il-ħaġa li tkun.

Inħarsu lejn liema lsien irridu, ilsien li huwa ħaj, u naraw li f'dan hemm it-tibdil li jsir mal-mixja taż-żmien. Kull ilsien għandu l-istorja tiegħu, storja twila, qadima, jew qasira u ġdida. Jekk nieħdu l-ilsien Malti nsibu li l-ħakkiema tal-Gżira tagħna ma baqgħux lura li ma jużawx l-id tal-qerda tagħhom fuq ilsienna. Għalkemm missirijietna kienu u baqgħu jgħożżu l-ilsien tagħhom, b'danakollu ma jistax jonqos li ma kinux iweġġgħu wkoll l-ilsna ta' dawk ta' fuqhom. U jekk nieħdu l-ħakkiema fuq Malta, kemm ilha li l-Gżira tagħna sefgħet ħielsa mill-ħakma barranija? U dan dejjem ngħidulh *jekk* Malta fil-ħaqq u s-sewwa hija indipendenti fi lsienha.

Sal-lum stess għadna nsibu għaqdiet li għandhom is-setgħa fi gżiritna li dawn ma jagħarfux il-Malti bħala Lsien uffiċjali tagħhom. Kemm għadna nsibu llum nies li jeħduha kontra l-istess ilsien li jgħaqqadhom ma' ħuthom il-Maltin? U dan kollu ma jistax ma jħallix effett fuq l-ilsien, mitkellem jew miktub.

U la semmejt il-kitba, mingħajr dubju tidħol il-letteratura proża jew versi. Jekk ilsienna mitejn sena ilu ma kienx jinkiteb bħal-lum u lanqas ma nistgħu ngħidu li kellna l-letteratura tagħna, b'danakollu l-pijunieri tal-letteratura Maltija ma jistax ikun li ma xenxlux kitbiethom fuq il-kelma mitkellma ta' missirijiethom. U jekk missirijietna għaġnu l-letteratura Maltija fuq l-ilsien malti mitkellem, aħna llum inħoss li bħal dawk ta' qabilna qegħdin nagħġnu l-letteratura Maltija bl-istess mod, fil-prinċipju, li kienet ġiet magħġuna minnhom.

Iżda, kif għidt qabel, ilsien ħaj dejjem ikollu t-tibdil tiegħu. Min kiteb ħamsin sena ilu kien influwenzat mill-ilsien l-aktar miġjub dak iż-żmien u wkoll mill-effetti tal-ħajja ta' madwaru. Illum, ilsienna ddakkar sewwa minn għadd ta' kliem barrani, kliem li missirijietna forsi lanqas kienu joholmu bih. Illum il-letteratura tagħna, qiegħda tinkiteb bi ħsibijiet li jeħduna 'l bogħod mill-ħajja Maltija. Hemm min irid u qiegħed jikkopja kittieba barranin u hemm oħrajn li qegħdin jippruvaw idaħħlu xi ħaġa ġdida fil-letteratura. Iżda nagħtuha liema għamla tkun, għalkemm ħriġna 'l barra ħafna miċċirku tal-qedem, il-letteratura tal-lum, inħoss li hija wild il-letteratura tal-bieraħ.

Li llum naraw ħafna kitba moderna, li forsi m'għandha l-ebda tixbiha lejn dik miktuba minn dawk ta' qabilna, ma jfissirx li ħriġna minn dik il-letteratura tal-bieraħ. Illum insibu aktar toroq miftuħa, għaliex kważi kull kittieb qiegħed iħoss li għandu jiftaħ triq għalih u mhux igħaddi mill-istess waħda li għaddew ta' qablu. Sinjal tajjeb; sinjal li llum l-ilsien tagħna huwa mħaddem bis-sengħa kif jixraqlu, sinjal li l-letteratura Maltija għandha l-istess ħakma fuq il-kittieb tagħna bħalma għandhom ilsna barranin.

Illum għandna xogħlijiet letterarji li jogħġbu lil dak u lil dik u oħrajn jogħġbuhom xogħlijiet maħduma fuq stil ieħor. Il-bieraħ, minħabba li l-letteratura tagħna kienet għadha fit-twelid tagħha, jekk ma kinetx togħġob lil dak jew lil dik, dawn ta' l-aħħar ma kinux isibu materjal ieħor bil-Malti x'jaqraw. Ma kienx hemm għażla letterarja li minnha wieħed jista' jsib it-tajjeb u l-ħażin.

Il-Letteratura Maltija tal-lum għandha toroq ġodda, toroq li jogħġbu u forsi ma jingħoġbux, imma l-letteratura tal-lum insibu xi ħaġa li għandha togħġob lil kull min irid jitħabbeb magħha.

Biex niġi fl-egħluq ta' din il-fehma tiegħi, ngħid li għalkemm il-letteratura tal-bieraħ ma kellhiex it-toroq tagħha mifruxa kif inhuma mifruxa llum, b'danakollu xorta swiet u qiegħda tkun il-bidu biex minnha jitwieldu l-kittieba tal-lum.

IT-TAHDITA TA' CHARLES COLEIRO

Biex inwieġeb għall-mistoqsija tas-suġġett li ġie magħżul għal dan il-forum irrid nagħmel mistoqsija jien qabel u nipprova nweġibha f'isem l-esponenti tal-letteratura kontemporanja. Il-mistoqsija hija din: **"Fejn ser niġbdu l-linja li taqta' l-wirt letterarju Malti tal-lum mill-ġabra tal-bieraħ?"** Hawnhekk ukoll it-tweġiba tistaħba wara l-fehmiet ta' taqsima jew oħra ta' dawk li jiktbu u ta' l-oħrajn li jgħinu fit-tixrid tal-kelma, bil-fomm u bis-smigħ. Hawn min hu tal-fehma li l-letteratura tal-bieraħ, insejħilha tradizzjonali, waqfet mal-mewt ta' Dun Karm, jew biex inkun iżjed speċifiku ma' l-aħħar poeżija li kiteb. Dawn jaħsbu li sakemm kien għadu ħaj il-Poeta Nazzjonali ħadd ma kien twebbel idaħħal xejriet rivoluzzjonarji fil-Malti għaliex id-dell tiegħu għall-inqas fis-subkonxju tal-kittieb futuresk kien biżżejjed biex ineħħilu kull tama li xi darba jogħla 'l fuq. Tant hu hekk li *Rużar Briffa* li nqata' ħafna mir-rabtiet Żanellani li daħħal u bihom influwenza lil poeti oħra **Dun Karm**, *Rużar Briffa* tela' fuq il-pedestal tiegħu wara li miet Monsinjur Psaila. Lil Briffa jien narah l-ewwel ġebla tal-pont li għaqqad il-poeżija Maltija tradizzjonali ma' l-aħħar waħda li nkitbet il-lum. Jekk nieħdu dan il-fatt u naqblu li l-poeżija kontemporanja bdiet tlieta jew erba' snin ilu, inkunu nistgħu ngħidu wkoll f'din it-taqsima l-letteratura Maltija mxiet b'pass ta' ġgant għaliex qatt daqs illum ma ħassejna l-moviment ibaqbaq b'demm ġdid ta' kittieba żgħażagħ, b'ideat u kuntrasti ta' suġġetti li qatt ma daħlu fl-antoloġiji tagħna.

Bdejt bil-poeżija għaliex hija l-kitba tal-versi li qed toħloq argumenti kontroversjali fiċ-ċirki letterarji tagħna. Warajha jiġi l-palk! Fid-drama lkoll naqblu li din libset il-libsa letterarja f'dawn l-aħħar snin għaliex tneħħi "Il-Fidwa tal-Bdiewa" ta' Ninu Cremona u xi xogħlijiet oħra 'l hawn u 'l hemm ħadd ma rnexxielu wisq jibni

niċċa tad-drama fl-imgħoddi. Mill-banda l-oħra, jekk nibqgħu fuq is-suġġett tal-forum, insibu li l-pijunieri tal-palk huma wild iż-żminijiet tal-lum. Jibqa' għalhekk mistoqsija waħda: "Liema triq ser jaqbdu d-dramaturgi tagħna?" S'issa kellna l-axxetika ta' Diacono, ir-realiżmu ta' Chetcuti u l-avangardiżmu b'dożi qawwija ta' astratt u kubiżmu mill-pinna ta' Ebejer. Dan ta' l-aħħar beda skola ġdida ta' teatru f'dawn il-Gżejjer mhux mingħajr allievi... tant hu hekk f'dan l-istess teatru tfaċċaw xogħlijiet li komplew, nistgħu ngħidu fejn ħalla Ebejer... Ir-radjudramm Malti qabad ġmielu wkoll. Din hija taqsima ġdida għal kollox, żerriegħa li tħawlet wara l-gwerra u li qed tagħti frott bnin fil-ġnejna tal-letteratura Maltija. Ir-radjudramm meta jkun mibni bi djalogar mexxej, b'karattri maqlugħa mill-ħajja ta' madwarna, jagħti sehem kbir lil-letterautra; għandna ħafna kittieba mħarrġa f'din is-sengħa. Ħafna oħra bdew fil-limiti tat-teknika, il-kitba tat-teledramm li flimkien mar-radjudramm jilħqu l-poplu (li nafu hu bil-għatx għalihom) u jdewquh is-sbuħija tal-kelma Maltija... u jqanqluh biex jisma' iżjed, jaqra iżjed, iħobb iżjed l-arti.

Fejn ma mxejniex 'il quddiem, f'dawn l-aħħar snin?! Fil-proża?! Qabel kont tistħi tgħid qrajt rumanz bil-Malti għaliex ħlief tinwiħ, b'espressjonijiet ta' "O sema, O art", vendetti u l-"ġuvni jisraq lix-xebba" ma kienx ikun fihom. It-tajjeb kien minn dejjem, ftit jew wisq, iżda kemm għandna iżjed minnu llum... rumanzi msenslin fuq ir-realtà, bis-sengħa tal-kitba; sensiela twila ta' novelli minn għand il-kittieba żgħażagħ li għadhom qed jesperimentaw fil-proża, iżda wkoll mill-kittieba anzjani li mħajra mill-kilba għall-qari fost il-poplu qed ixandru x-xogħlijiet tagħhom u jiktbu iżjed.

Forsi fit-taqsima ta' l-essays ma hemmx wisq xi tgħid għaliex ma tantx hawn min imidd idejh biex iħażżeż il-ħsibijiet tiegħu taħt din l-għamla ta' kitba. Iżda hawn element żagħżugħ li qiegħed jimbotta 'l quddiem l-essay Malti wkoll, b'ideat moderni li jmissu s-soċjetà Maltija li qed tinbidel kuljum. Forsi ħafna jafu x'nukleju sabiħ li hawn ta' kittieba li qed jaħdmu biex iqiegħdu lil Malta tagħna fuq l-istess linji ta' pajjiżi oħra fid-dinja li jiftaħru bil-letteratura tagħhom. Jekk xejn, illum hawn moviment li qed jeqred il-marda ta' l-apatija fost il-poplu, qiegħed joqtol il-pessimiżmu li sal-bieraħ kien igħajjar lil min jipprova jagħmel xi ħaġa fil-qasam letterarju "toħlom imqajjem". Jekk xejn, il-letteratura Maltija tradizzjonali ħarġet mill-antoloġiji mrekkna, bis-saħħa tal-letteratura kontemporanja, sejħulha moderna, u qed tingħata f'idejn il-poplu bħala wirt nazzjonali. Minn dan naraw li ż-żminijiet tal-lum tawna iżjed xogħlijiet kemm dik li hija firxa tas-suġġett, kif ukoll taqsimiet ġodda bi frieghi żgħar torja li ttawlu fis-soċjetà li daqet il-progress

tas-seklu. Meta niġu biex ngħarblu u niżnu t-tajjeb u l-ħażin tal-letteratura tal-bieraħ ħdejn din tal-lum, insibu li rridu nbiddlu l-mistoqsija u nistaqsu b'wiċċna minn quddiem "Meta ser nilħqu l-kittieba tat-tip Ezdra Pound, T.S. Elliot, Ungaretti u Yevtushenko li f'pajjiżhom huma l-idoli tal-'intelliġentia' u ta' l-istess żgħażagħ...?" Ma rrid lil ħadd imur id-dar u jaħseb li jien irrid b'xi mod innaqqas il-ġieħ tal-kittieba tal-bieraħ. Kieku ma kinux huma kieku t-tilqima lejn l-arti tal-kitba ma kien iħossha ħadd. L-ewwel semmejt lil Dun Karm. Dun Karm kien poeta kbir u tkun ħasra u dnub li ma jinħafirx jekk wieħed jaħseb xort'oħra. Imma ma għandniex nieqfu hemm. Is-seklu Għoxrin ġab ħafna tibdil miegħu. L-istess umanità tbiddlet, il-bnedmin saru aktar jagħarfu lil xulxin, kibru l-ideat, fil-kunċett tas-suġġetti minħabba l-iżjed ta' l-eżistenza ta' ħwejjeġ u invenzjonijiet li twieldu dan l-aħħar. Il-letteratura bħali-pittura, il-mużika u x-xjenza libset ukoll il-libsa moderna. Il-lum f'żewġ versi, għaliex il-ħajja saret mgħaġġla, poeta jista' jagħtik kwadru ħaj ta' dak li jħoss. Fil-poeżija moderna jinħass ukoll l-element rivoluzzjonarju, materja astratta li tħalli lill-qarrej jimraħ fl-immaġinazzjoni. Il-poeta jkebbes ix-xrar tal-ħsieb għal min jaf jagħmel ħuġġieġa minnu.

Irrid hawnhekk ukoll infisser ruħi. Ma naqbilx (u ma nafx min jaqbel) li tħott il-qadim biex tibni l-ġdid fil-letteratura ġa żagħżugħa tagħna. Ma naqbilx li tinħeba wara l-maskra tal-modern biex tikteb dak li jiġi f'rasek għaliex dan ikun suwiċidju. Nitgħallmu mis-sabiħ ta' l-imgħoddi u nibnu l-ġejjieni... Nitgħallmu r-reguli tal-prosodija, nifhmu s-sbuħija tas-sunett, xinhi saffika u kif tikteb ballata, imma ma nibżgħux indaħħlu fil-Malti l-aħħar xejriet li qabdu f'pajjiżi fejn hemm il-paladini tal-letteratura. Hemm bżonn ta' ħajja ġdida lil-letteratura tagħna għaliex jekk ma nfasslux dawn ix-xejriet, bħal moribond li jonqsu flixkun demm ġdid, tmut il-mewta naturali tagħha. Kollox ma' kollox wara li nqis li s-suġġett ta' dan il-forum kien aktar biex jeduka milli biex jinfluwenza liema stil ta' kitba għandna nieħdu, jiena nħoss li llum nistgħu niftaħru li bdejna niċċaqalqu.

It-tweġiba qiegħed jagħtiha l-poplu li qiegħed jilqa' b'ħeġġa kbira dan il-qawmien letterarju fil-Gżira. Qatt daqs illum ma nħasset il-mewġa ta' interess fil-qasam tal-koltura. Jekk s'issa ntlaħqet sezzjoni żgħira tal-poplu ma jfissirx li għada pitgħada ma tinlaħaqx sezzjoni oħra. Dan huwa l-għan tagħna. Dan huwa l-għan ta' kull wieħed u waħda minnkom, il-lejla: li nibnu l-ġejjieni fuq il-wirt ta' l-imgħoddi bl-istess ħsieb li kellhom missirijietna meta fil-paġni ta' l-ewwel antoloġiji ħallew għerfhom u ġidhom biex jaraw lil *Malta* tabilħaqq *Maltija*.

GĦAQDA TAL-MALTI (UNIVERSITA')

Waslitilna l-aħbar li l-*Għaqda tal-Malti* (*Università*) ħatret dan il-Kumitat għas-sena akkademika 1967/68.

President: Professur Ġ. Aquilina, B.A., LL.D., Ph.D.; *Viċi-President*: Alfred Degabriele; *Segretarja*: Joyce Vella Haber; *Asst. Segretarja*: Anna Borg; *Kaxxier*: Josie Mifsud; *Delegat għall-Kors ta' Fil-Għaxija*: John A. Sant; *Membri*: Patri A. Previ, O.P., Ġorġ Cassar, Josette Portelli Demajo.

QUDDIESA GĦAL RUĦ IL-MEMBRI MEJTA

Nhar il-Ħadd, 10 ta' Diċembru 1967, fil-11.00 a.m., ir-Rev. Patri Ġużepp Delia, S.J., qaddes Quddiesa għal Ruħ l-Imseħbin mejta tal-Akkademja tal-Malti (Għaqda tal-Kittieba tal-Malti), fil-Kappella tal-"Onorati", Knisja tal-Ġiżwiti, Valletta.

Il-Quddiesa qaddisha wieħed mill-ewlenin imseħbin tal-Akkademja tal-Malti: Patri ĠUŻEPP DELIA, S.J. Huwa qal li jiftakar sewwa lil Ġużè Muscat Azzopardi u lil Dun Karm, u oħrajn. Fl-1967 Patri Ġużepp Delia għalaq Ħamsin Sena li daħal fil-Kumpanija ta' Ġesù. Huwa l-ewwel Provinċjal Malti tal-Provinċja Maltija tal-Kumpanija ta' Ġesù. Il-Provinċja Maltija tatu l-ġieħ li jixraqlu billi hejjietlu Akkademja nhar il-Ħadd, 10 ta' Diċembru 1967, fil-5.30 p.m. fil-Kulleġġ S. Lwiġi, Birkirkara. Membri tal-Akkademja marru huma wkoll sabiex iweġġhuh kif ukoll jifirħu bih dak in-nhar. Wara l-akkademja, Patri Ġużepp Delia, S.J., bil-ħlewwa kollha li għaliha huwa magħruf, dar ma' kulħadd waqt trattament f'ġieh il-mistednin.

ID-DEKORAZZJONI "PRO ECCLESIA ET PONTIFICE" LIL ROBERT MIFSUD BONNICI

Nhar is-Sibt, 17 ta' Frar 1968, fit-Teatru tal-Università ta' Malta, il-bini l-qadim fil-Belt, fil-5.00 p.m., l-E.T. Mons. Arċisqof Sir M. Gonzi ta d-Diploma u s-Salib PRO ECCLESIA ET PONTIFICE lis-sur Ġużè Mifsud Bonnici f'isem ħuh, Robert, li laħaq miet xi jumejn wara li l-aħbar ta' dal-ġieħ waslet mill-Vatikan. Wara t-taħdita qasira dwar Robert Mifsud Bonnici u l-kitba tiegħu letterarja, il-Professur Ġ. Galea, il-President tal-Akkademja tal-Malti stieden lill-E.T. Mons. Arċisqof jippreżenta d-Diploma u d-dekorazzjoni lis-sur Ġużè, li hu nnifsu hu poeta, u billi l-poeżija tiegħu tixtieq

tgħallem, isejħulu "poeta moralista". L-E.T. Mons. Arċisqof qal li Robert Mifsud Bonnici kien ilu jafu minn qabel ma sar Isqof ta' Għawdex. Dejjem kien jafu bi bniedem serju u li dejjem xtaq li bil-kitba tiegħu jagħmel il-ġid. Is-Sur Robert ma beżax jidħol għat-taqtigħa meta ħass li kien hawn min bil-kitba tiegħu minn fuq il-ġurnali jista' jitfa' xi dell fuq it-twemmin nisrani jew fuq il-Knisja. Mhux darba u tnejn mar għand l-E.T. Mons. Arċisqof sabiex jitolbu jgħidlu jekk dak li kien sa jikteb dwar irqaqat fuq it-twemmin nisrani, kitibhomx kif għandhom ikunu: dan kien jagħmlu mhux biex jidher, iżda biex bl-umiltà kollha jitlob parir. Fil-polemiki tiegħu qatt ma nibbet f'qalbu mibegħda lejn min kien jeħodha miegħu, għalkemm xi daqqiet kien isib ruħu taħt in-nar tat-tilwima. Kien bniedem li kiteb ħafna u l-kitba tiegħu dejjem ġid xtaq jagħmel biha. L-aqwa tifkira tiegħu fil-qasam profan huwa: "Id-Dizzjunarju Bijo-Bibljografiku Malti", biċċa xogħol ta' siwi u ta' tagħlim.

L-AĦĦAR TAS-SENA

Ta' WALLACE Ph. GULIA

Lil uliedi

Dawra durella,
l-aħħar tas-sena
f'karrozza karrozzella,
sejrin bih
għax jinsab wisq għajjien . . .

Kemm ġera miskin
biex wasal sa hawn!
tlett mija u ħamsa w sittin jum
wara xulxin!

Imma issa għajjien——
nifsu leħġien u maqtugħ;
għad li x-xemx fis-sema qed tisreġ
id-dmugħ minn għajnu jintrema . . .

Dawra durella,
karrozza karrozzella,
għada l-ewwel tas-sena
u jġib miegħu 'il-hena!

Min jaf x'sa jġib miegħu?
qtates u frieħ,
pasti w żrinġijiet,
frejjeġ u ftajjar,
xmajjar w għadajjar . . .
Kaxxa magħluqa
ħadd ma jkun jaf x'fiha;
insiru nafu x'fiha ġo fiha
meta jiġri li jiġri . . .

Imma kull bidu sabiħ,
għandu t-tama u n-nifs,
u l-bniedem imxennaq għall-hena
joħlom li għada jkun isbaħ mill-għeja u
t-toqol tal-lum.

31/xii/'67.

PENSJONANT

Ta' G.A. CILIA

"Agħmillu bye lin-nannu!" qalet Mary jien u għaddej minn minn ma' ġenbha. Mifxul weġibt. "Bye, Mario!" u xejjirt lil binha. Mary iżżewġet għand il-ġirien minn raħal qrib; kulħadd iħobbha għax kwieta u ta' darha. Tbissimt lil Mary u bqajt sejjer ħusbien. Dan kien sitt snin ilu.

Mela, bdejt intalla' u nniżżel, tassew li bdejt nixjieħ; ma qalitx "agħmillu bye liz-ziju!" bħal dari. Tassew li l-mara kien ilha tgħajjarni xiħ u b'dan l-isem issemmini meta tpaċpaċ ma' sħabha, imma din l-ewwel darba li kont imsejjaħ hekk fil-berah.

It-tfal kienu kibru u jaħdmu, madwari kemm-il wieħed daqsi u iżgħar kienu saru nanniet. Fil-post fejn kien ili 32 sena skrivan kont ilħaqt il-grad ta' prinċipal; xi botta ta' "dak ix-xiħ" minn taħt l-ilsien ilħaqt smajt mill-impjegati żgħażagħ u t-tfajliet, li ġmielhom jiżdiedu fl-uffiċċju, ma kenux itennu ħarsithom lejja minn xi snin. Xi trid tagħmel, tlajna l-aħħar tarġa!

Fl-aħħar mill-aħħar m'aħniex weħidna! Skond l-istatistiki mitt sena ilu kont tistenna li mal-ħamsin twelli, il-lum tistenna li bejn wieħed u ieħor tgħix sebgħin. Biss mas-sittin tieħu daqqa ta' sieq u jitfgħuk 'il barra. Issa l-eluf tagħna Maltin x'sa jagħmlu meta wara ħidma onesta u ħabrieka jsibu ruħhom bla xogħol? Għoqla ġdida u mbixkla mhux ftit.

Erħili nitħasseb dak in-nhar jien u nieżel għall-karozza tassebgħa. Xtrajt it-"Times" imma ftit ħarist lejha. Fit-tliegħi kien ili nħoss nifsi qasir, it-tarġiet tad-dar u tal-uffiċċju kont narahom għollewhom xi żewġ pulzieri, xagħri quddiem ġmielu kien jeħfief u ta' xejn nipprova ngħattih b'żajbriet twal, sentejn ilu kont għamilt l-ewwel dentatura u s-sena ta' qabel il-Prof. Preziosi kien biddilli l-lenti tan-nuċċali għar-raba' darba. Mela x'fiha din billi sejħitlek nannu?

Ma titħajjarx tistrieħ minn dik ir-responsabiltà kollha? Ftakar kemm trid toqgħod b'seba' għajnejn fuq l-iskrivani sħabek moħħ irriħ, kemm is-superjuri ftit jistmaw il-ħrara u l-perseveranza tiegħek meta miskin int tieħu xi żball u b'liema sabar u tbissima mqanżħa trid tfiehem il-pubbliku li jiġu b'dik l-arja kollha joħduha miegħek. Flok *civil servant*, sempliċi seftur, ma tridx tilgħabha ta' sinjur b'dik in-naqra pensjoni li sa jmissek? Hawn tant min jixtieq ikun flokok!

Il-biċċa hi li wara li tkun qattajt għomrok tagħraq, tħossha bi tqila li titwarrab bħal lima li illixxat. Bieżel darrieni missieri. Il-bieżel il-ħsad tiegħu jitfawwar bħala għajn u l-bżonn jitbiegħed minnu. Kliem ix-xiħ żomm fih. Mix-xjuħ tagħna nitgħallmu l-għerf u b'tagħrif biex naqdu lis-superjuri bla tfixkil. Għax huma tgħallmu minn missirijiethom, u jfehmuna u jgħallmuna kif inwieġbu meta jinqala' l-bżonn.

Ommi għallmitni naħrab il-għażż. Il-għażżien hu ħall fuq is-snien jew duħħan f'għajnejn minn iħaddmu. Min jaħdem ħorrox borrox u bit-traskuraġni qisu dak li jaħli x-xogħol tiegħu. Il-għażżien jitfagħlek idejh taħt abtu u mank tagħtih qalbu joħroġhom biex jiekol. Imħabba l-bard il-għażżien ma jaħratx il-għalqa, ikollu jittallab fis-sajf, imma xejn ma jaqla'.

Meta ħajtek kollha tkun mexxejtha fuq dan it-tagħlim mhux lakemm tidra li ħadd iżjed m'hu bżonnok, li l-uffiċċju jimxi mingħajrek. Ftakart f'ħabib mill-Ħamrun ħabrieki u serju fl-impieg; sab ruħu ma jagħmel xejn, kien qisu ġgant, sentejn biss gawda l-pensjoni. Ieħor ta' grad għoli, minn dawk tal-vuċi għolja u Alla jħares ma jkunx hu fl-uffiċċju. Wara l-pensjoni ma għarafx jagħmel ħlief jaqra xi ktieb mil-librerija u jqatta' xi siegħa l-każin. Kemm għax? Xi sena u nofs, u nbaram. Mela għidt jeħtieġ nara x'nagħmel, x'noħloq biex jiena nibqa', għallinqas fil-fehma tiegħi, li għadni niswa xi ħaġa ta' ġid — u mhux għall-pariri biss.

Fil-ġimgħat li ġew wara ħsibt u rġajt ħsibt fil-ħin ta' wara x-xogħol x'mediċina kienet l-aħjar għal din il-marda li tgħawwar. Fl-aħħar qtajtha li m'hemmx aħjar minn l-ewwel kmand li Alla amar lill-ġens tal-bnedmin. "Int taqla' l-ħobż bil-għaraq ta' ġbinek".

Mela r-rimedju għandu jkun ix-xogħol — biss tkun ħidma fejn id-direttur, is-segretarju, l-amministratur, ir-raġel tas-sengħa u l-fattiga jkun wieħed: jien innifsi.

Hadt in-nifs, tajjart iċ-ċlampu u l-pass raġa' ħaff u wiċċi rtafa'; issa ma niddejjaqx iżjed għax sa nieqaf mill-impieg, minn fuq xtaqt li t-tliet snin li kien jonqosni għall-pensjoni jfittxu jgħaddu biex nista' nħaddem dak li kelli f'moħħi. Ridt anzi nibda nhejji t-triq. Mela intom li dalwaqt jiġrilkom bħali, taqtgħux qalbkom, imtlew bit-tama u ngħannu ma' Browning (jekk jaħfirli li kliemu ma ktibtux sewwa):

"Nixtieq miegħek nixjieħ!
Ġej issa ż-żmien sabiħ
Tmiem il-ħajja, li l-bidu sar għalih:
Minn id Alla tnissilna,
Hajja sħiħa nisġilna,
Nofs iż-żgħir jara, tibżax, afda Fih!"

Minn "Rabbi Ben Eżra"

Biss, "Tgħidx tiegħi l-ħlewwa qabel ma tkun ġewwa". Il-ġisem għajjien bix-xogħol u mħeddel bit-toqol ta' responsabiltà u ssikkat b'dik ir-regħba li għandna li nagħmlu kollox perfett u naqdu lil kulħadd, għal din il-ħabta jħobb ikewtel u aktarx ikun jinħtieġ is-sikkina. Salamun igħallimna "Ibni, tirruftax meta l-Mulej jikkoreġik u teħux għaxwa meta jikkastigak." Jekk ma tkunx xi tferfira tal-qalb, xi trombosi li tħallik xi xahar wiċċek 'il fuq, tkun ftuq, appendiċite jew l-idrocele li tant bata biha Edward Gibbon, l-istoriku famuż, imma ftit ħabib ta' l-insara li kiteb "The decline and fall of the Roman Empire." Ikollok xorti jekk teħlisha mill-prostata, il-marda tal-kbarat.

Il-Mulej ħalaq it-tabib, la titbiegħdu minnu għax ix-xogħol tiegħu hu meħtieġ. Agħti qima lit-tabib għal ħtieġa li tinħtieġu, għax ħalqu l-aktar Għoli. Għax kull fejqan hu minn Alla. Hu ħalaq il-mediċini mill-art u l-għaref ma jistmerrhomx. Il-qawwa ta' dawn il-ħwejjeġ waslet fil-fehma tal-bnedmin u l-aktar Għoli ta t-tagħrif lill-bnedmin biex ikun meqjum fl-egħġubijiet tiegħu; hekk igħidilna l-Ekkleżjastiku. Mela bil-fiduċja kollha erħi ruħek f'idejn il-kirurgu u s-servjenti bi sħabhom.

Fl-isptar tara kemm int sensibbli għall-uġigħ aktar mill-ħaddiema ta' l-idejn u l-bdiewa u tħoss kemm hi opra tal-ħniena, "Żur il-morda." X'nifs qawwi tieħu meta ħutek u wliedek jiġu jżuruk kważi kuljum, meta int kont qabel taħseb li qegħdin kull ma jmur iġennbuk u jxejnuk. U x'ma jagħmlux jekk il-marda tagħfas biex jerġgħu jnisslu fik it-tama tal-fejqan u r-rieda li tibqa' tgħix. Kemm issibhom anġli s-sorijiet, is-servjenti, u l-morda madwarek kemm

ifarrġuk u jieħdu ħsiebek! Hemm tagħraf il-ftit ħbieb fidili li jiġu bla ebda interess iżuruk, u kemm tħossok kburi meta d-direttur ta' l-uffiċċju, li minn għalik lilek kemm kemm iqisek, jiġi jarak!

Il-burraxka tgħaddi u jarġa' moħħok fuq dik id-deċiżjoni li kont ħadt. Rajt li x-xogħol, ftit kemm hu ftit, għalik jinħtieġ bħall-ħobż. Jekk inħarsu lejn in-natura, igħid Cesare Correnti, hi xħiħa u mejta għall-għażżien, ferħana u għammiela għall-ħabrieki. Li tkun imxabba' minn kollox, li xejn ma jferrħek, li tkun "bored" hu ħtija u kastig tal-għażż. Kellhom raġun ix-xjuħ igħallmu li l-għażż hu missier il-vizzji. Hadd m'hu meħlus mis-sentenza li Alla ikkundanna lill-bniedem biex issalvah mill-agħar ġibdiet tiegħu u tqawwilu l-aħjar xejriet. Ix-xogħol hu mediċina, hu talba ħajja, hu penitenza li tiswa wisq. Bil-ħidma nieħdu sehem fil-ħolqien armonjuż tad-dinja.

(*Jissokta*)

IRĊEVEJNA

18/12 Triq id-Dejqa,
Il-Belt.
22 ta' Marzu, 1968.

Lill-Editur
ta' "IL-MALTI",
34/14 Triq id-Dejqa,
Il-Belt.

Fi "IL-MALTI" ta' Diċembru 1967 is-sur E. Serracino Inglott ta t-tifsiriet tal-kelma "qalfat", meħudin minn "IL-MIKLEM" tiegħu. Sa fejn naf jien, minbarra dawk it-tifsiriet hemm oħrajn, u dawn huma:

(1) Sammar u ċċattja t-truf tal-pjanċi tal-ħadid (imrikkbin waħda fuq l-oħra) ta' vapur, eċċ., u rbatta l-imsiemer (rivets) tagħhom tajjeb li ma jkunx jista' jidħol ilma minn bejniethom.

(2) Ħadem kif ġie ġie/bla kont/ċallas ballas/ħaxlef ħaxlef/addoċċ/mħanżer; gerfex, ħanżer, bażwar, ħaxlef, ħarbex, ċallas, ċappas, għamel xogħol ta' kafkaf.

(3) qaċċat/tafa'/qala'/qabbeż/waddab 'il barra. Xewlaħ, lewwet.

Il-kelma 'lewt' ma tidher fl-ebda dizzjunarju, iżda insibu 'LEWWET' illi t-tifsira ewlenija tagħha hi "ħammeġ/bit-tajn/bil-ħama". Iżda xi kittieba żiedu jagħtuha t-tifsira ta' keċċa 'l barra wkoll.

Għoddni b'qaddej tiegħek,
M. AGIUS.

REĊENSJONIJIET

"ĦREJJEF MISSIRIJIETNA" ta' Manwel Magri, S.J. Kollezzjoni — Qari Għal Kulħadd. 3/3d.

Il-"Kollezzjoni — Qari għal Kulħadd" dan l-aħħar ħarġet it-tielet ktieb tagħha, **Ħrejjef Missirijietna** ta' Patri Manwel Magri, S.J. li ra d-dawl għall-ewwel darba żmien ilu, meta l-mibki Sur Alfons Marija Galea kien joħroġ is-sensiela tal-Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien.

Igħidu x'igħidu, dan il-ktieb għad għandu siwi, u forsi siwi mhux żgħir, l-aktar għal dawk li jħobbu l-imgħoddi, u forsi aktar ukoll għal dawk l-istudjużi li mhux biss igħożżu dak li kien jingħad mill-poplu fis-snin li għaddew u marru, imma li jinqdew b'dan l-għidut biex jagħarfu aħjar nisel il-ġens u l-ilsien li bih jitkellem u jiftiehem.

U sewwa sew għal dan jiswew dawn il-ħrejjef, għaliex kif igħid il-Professur Saydon, li bħala studjuż mhux għalkemm wieħed iwarrbu fil-ġenb, fihom "il-kliem hu qawwi daqs il-blat" filwaqt li l-ħsieb hu "mfisser dejjem qawwi u safi" hekk li ma jistgħux ma jingħoġbux minn kull qarrej. Imma fuq kollox jiswew l-aktar illum bħala għodda li biha l-istudjużi jistgħu jifhmu u jfissru aħjar min kienu, u b'liema lsien, kienu jitkellmu missirijietna.

Fuq dan l-imgħoddi tagħna, milli nista' nifhem, l-istudjużi ma jaqblux għal kollox bejniethom: min ixaqleb lejn naħa, min lejn oħra. Patri Magri, li kien jaf bil-Lhudi, is-Sirjak, l-Għarbi u l-Grieg, ixaqleb lejn in-nisel Feniċju — u dan, kif jingħad, ma għadux milqugħ — filwaqt li Dr. Cremona u miegħu l-Professur Aquilina, it-tnejn żewġ studjużi ta' dehen u li x'aktarx igħarblu l-kustjoni b'mod aktar xjentifiku, għandhom fehma oħra. M'għandniex xi ngħidu, minn żmien Magri 'l hawn l-istudju fl-oqsma tal-arkijoloġija, ta' l-istorja kumparata u tal-filoloġija mexa 'l quddiem ħafna u nxteħet ħafna dawl f'irkejjen li sa ftit taż-żmien ilu kienu baqgħu kważi mudlama għal kollox. Għalhekk forsi Magri fit-tifsiriet tiegħu mhux ta' min wieħed jorbot fuqu għal kollox.

Min-naħa l-oħra, din il-kustjoni ta' nisel il-ġens malti u l-ilsien li jitkellem ilha s-snin kbar tħabbatna, għaliex milli wieħed jista' jifhem, fiha mhux biss jidħol fin-nofs ċertu sentimentaliżmu jew nazzjonaliżmu agħma, biex insejħulu hekk, imma wkoll igħodd ħafna liema ilsna semin ikunu jafu dawk li jistħarrġu l-kustjoni u jiktbu fuqha. Tgħid wasal iż-żmien li din il-kustjoni tinqata' darba għal dejjem billi tkun mistħarrġa sewwa minn għaqda ta' nies li bejniethom ikunu jafu l-ilsna semin ewlenin kollha u għalhekk, bla ma jixxejru lejn naħa jew lejn oħra jkunu jistgħu jsibu tarf tal-kustjoni, u jgħidulna bla tlaqliq, u bla tiġbid 'l hawn jew 'l hemm min aħna u x'aħna? Jew forsi, fiż-żmenijiet li fihom qegħdin ngħixu, meta l-Ewropa tixtieq tingħaqad u tkisser il-barrieri li jifirdu nazzjon minn ieħor ta' dan il-kontinent, kustjoni bħal din tagħna titlef ħafna mill-importanza tagħha, għaliex fl-aħħar mill-aħħar, il-Maltin huma meqjusa Ewropej, u ġej mnejn ġej ġensna u kienu x'kienu t-tibdiliet li rawmu f'ilsien il-Maltin, l-Għarbi, il-Latin, Taljan u Sqalli, Spanjol u Franċiż u saħansitra l-Ingliż, il-Malti hu dak li dejjem kien: ilsien ħaj, u għax ħaj, jerda' u jissaħħaħ mill-ilsna tan-nies qribu jew ta' dawk li jagħmilha magħhom; u b'dan kollu, għalkemm forsi dan ma jogħġobx lil xi wħud, hu wkoll ilsien għalih, ta' poplu żgħir, imma magħżul għalih mill-ġirien tiegħu.

Din l-edizzjoni tal-"ħrejjef" hi mżejna minn tagħrifa interessanti dwar il-ħajja ta' Patri Magri li kitibha Salvu Mallia, kif ukoll minn studju fuq il-ħrejjef ta' Ġużè Cassar Pullicino li x'aktarx hu l-aktar studjuż awtorevoli fuq il-"folklore" malti għalkemm Cremona għandu f'dan il-qasam merti kbar ħafna wkoll.

Fl-aħħarnett jistħoqqu aktar minn kelma waħda ta' tifħir il-Patrijiet Ġiżwiti li ħadu ħsieb il-pubblikazzjoni ta' dan ix-xogħol; nittama li jissoktaw f'din il-ħidma, u fuq kollox li ma jdumux ma joħorġu t-tieni ktieb tal-"Ħrejjef". Dan hu xogħol ta' fejda u minn qiegħ qalbi rroddilhom ħajr. L-istamperija ta' Giov. Muscat jixraq li tissemma għax tatna xogħol nadif u sabiħ; hekk ukoll il-Progress Press għar-riproduzzjoni artistika fil-qoxra tal-ktieb li tfakkarna fil-kotba tal-Mogħdija taż-Żmien, li bosta minnhom ilna tant nixtiequ nerġgħu naraw f'idejn il-poplu tagħna.

G.Z.A.

"L-OMM" ta' Patri Dijonisju Mintoff, O.F.M. Progress Press. Valletta — 1967. Paġ. 14.

Dan il-ktejjeb għandu żewġ skopijiet: l-ewwel wieħed hu li jibqa' bħala tifkira għażiża ta' l-imħabba ta' iben lejn ommu; it-tieni hu dak li joffri lill-qarrejja Maltin turija tal-ħrejjef ta' Hans Christian Anderson. L-awtur għaraf igħaqqad dawn iż-żewġ fatturi f'kitba waħda u din il-kitba tixhed il-ħrara, il-ħila u s-sengħa mnisslin minn moħħ mimli dehen u qalb mixgħula bl-imħabba.

"Xtaqt nikteb fuq l-imħabba kbira li ommi kellha għalina", igħid l-awtur, imma l-imħabba tal-omm lejn uliedha hi fenomenu universali u dan il-ktejjeb li jittratta fuq is-suġġett, igħodd għall-"ommijiet taddinja kollha".

Il-ħrejjef ta' Hans Christian Anderson huma magħrufin mad-dinja kollha u huma magħdudin bħala xogħol klassiku għal qari tat-tfal, u tal-kbar ukoll. Is-silta li qaleb għall-Malti Patri Dijonisju tagħti idea tajba lill-qarrejja Maltin, tal-ħlewwa u tal-"**pathos**" li wieħed isib fil-ħrejjef ta' Anderson. J'Alla din il-biċċa xogħol isservi biex tħajjar kittieba Maltin biex jaqilbu f'ilsienna l-ħrejjef kollha ta' l-Awtur famuż Daniż.

Ġ.

"GRAMMATIKA MALTIJA (II)" — Brother Henry, F.S.C. — Lux Press, Malta, 1967. pp. 218.

Brother Henry reġa' tana ktieb ieħor: "Grammatika Maltija (II)". Hekk il-pubblikazzjonijiet ta' De La Salle Brothers jissgħu jiftaħru b'kontribuzzjoni oħra, u l-Ilsien Malti jieħu nifs twil 'il ġewwa. Għaliex, għalkemm din il-Grammatika mhix teknika għal kollox, tista' tkun ta' siwi mhux żgħir għall-istudenti tal-Malti, l-aktar minħabba l-mod sempliċi li bih hi mfassla. Hekk it-tagħlim tal-Malti bis-saħħa tagħha jista' jidher eħfef milli kien qabel.

Fil-"Kelmtejn Qabel", Brother Henry stqarr li biex ikun sempliċi, ċar u prattiku, "kelli minkejja fija, xi drabi, ma nkunx teknikament eżatt fix-xogħol tiegħi . . . . " U għalhekk talabna nagħdruh. Madankollu, jidhrilna li l-Awtur xi kultant la kien teoretiku u lanqas prattiku. Hekk, fil-paġna 3, Regola 10, igħid: "Għalhekk jekk f'**sillaba** jinzertaw **żewġ vokali** u waħda minnhom tkun (i) jew (u) dawna jinbidlu f'(j) jew (w).

Eż. beit = bejt; daul = dawl". X'jiġifieri l-i issir j u l-u ssir w? Mhux la kemm twieġeb. Kieku ried ikun teoretiku, kien iħares lejn l-etimoloġija u jsib li l-j f'bejt hi waħda mir-radikali tal-kelma, u l-w f'dawl hi radikali daqsha. Mela l-i ma saritx j imma kienet j mill-bidu, u l-u ma saritx w imma kienet w hi wkoll mill-bidu. U jekk ried ikun prattiku messu ħalla din ir-"Regola" barra għal kollox. L-istudent m'għandux għalfejn isir jaf kif jista' jikteb ħażin, għax aktarx li jekk jara kelma miktuba ħażin teħillu iżjed f'rasu mill-kelma t-tajba. Għalhekk anqas ma naraw ħaġa prattika li tagħti lil student fi skola ta' studji sekondarji kliem jew sentenzi miktuba b'ortografija ħażina bħala taħriġ biex isewwi l-iżbalji. Ħaġa bħal din iżjed tfixkel milli tgħin.

Il-"Grammatika Maltija (II)", neħħi xi rqaqat bħal dawn, fiha ħafna xi tfaħħar. Biżżejjed insemmu li hi miżgħuda b'tabelli ċari li jħaddnu fihom it-tagħlim kollu li jkun ingħata qabel. Barra minn dan, wara kull lezzjoni, l-Awtur ħaseb għal taħriġ fuq is-suġġett.

Huma wkoll ta' ħtieġa għall-istudent l-aħħar sittax-il paġna tal-Grammatika għaliex fihom noti interessanti dwar l-istilistika, l-essay, il-kritika letterarja u l-apprezzament tal-poeżiji.

p.d.f.

"ELJEZER U NEFTALI" miġjub bil-Malti minn Dwardu Cachia u maħruġ b'Kelmtejn Qabel minn Ġużè Cassar Pullicino, Veritas Press — 1967.

Meta s-Sur Ġużè Cassar Pullicino ta d-dawl mill-ġdid lil dan il-ktieb antik, hu għamel pass ieħor fl-istudju dwar **"Kitba u Kittieba Tal-Malti"**, għax din il-biċċa xogħol ta' awtur Malti antik għandha siwi fl-iżvilupp tal-letteratura Maltija sakemm ħadet il-għamla kif inhi llum.

Is-Sur Dwardu Cachia aktar jingħadd mal-poeti milli mal-prożaturi, forsi għaliex l-aqwa biċċa xogħol tiegħu hi dik il-ballata tant mafgħrufa **"Katrin Tal-Imdina"**, madankollu hu jistħoqqlu wkoll tifħir għax kiteb proża, u kitibha bi skop li juri kif wieħed jista' jinqeda bil-Malti bħala lsien letterarju u bħala mezz biex jagħti lill-qarrejja Maltin xogħlijiet barranin.

Dik il-ħabta, fil-kitba kien hemm xejra ta' sentimentaliżmu mqanqal minn xorti ħażina li tmess lil persunaġġi tar-rakkont. Biex nagħtu żewġ eżempji nsemmu r-rumanz **"Pawlu u Verġinja"** ta' Bernardino Di Saint Pierre, u l-ieħor **"L-Anġli Tal-Maħfra"** ta' D. Caprile; it-tnejn kienu maqlubin f'ilsienna. Dan ir-rumanz li qaleb għal Malti Dwardu Cachia, hu mfassal fuq dik ix-xejra ta' sentimentaliżmu. F'dak iż-żmien dan ir-rumanz sata' jogħġob lil ħafna qarrejja, imma llum is-siwi tiegħu mhux ġej mill-ħerqa li jqajjem fil-qarrejja, iżda jiswielna bħala mera ta' kif kienu l-istil u l-kostruzzjoni fil-kitba Maltija f'nofs is-seklu li għadda.

Dak iż-żmien kien hawn kittieba li kienu tal-fehma li biex wieħed jikteb tajjeb jeħtieġ jinqeda bi kliem safi. Din aktarx kienet reazzjoni mnissla mill-qawmien tal-ilsien Malti bħala ilsien letterarju. Kienu ta' din il-fehma x'uħud mill-aħjar kittieba antiki bħal A.E. Caruana u A. Preca u oħrajn u, mid-dehra, Dwardu Cachia mexa warajhom.

Imma Dwardu Cachia mhux biss inqeda bi kliem safi f'ħalq il-poplu, iżda aktarx mar ifittxu u jaqilgħu mill-qabar fejn kien indifen mal-milja tas-snin, u għalhekk hu ħass il-bżonn li jagħti tifsira ta' bosta mill-kliem li uża f'din it-traduzzjoni.

Minn dan il-ktieb naraw ukoll li xi kelmiet illum ħadu forma ġdida;

per eżempju l-kelma "ħada" illum ngħiduha "ħdejn". Ta' min jinnota wkoll li Cachia fil-forma aġġettivali jikteb in-nom wara l-aġġettiv — "is-sabiħ Nefali", "l-imnikkta Rakela" — din hi forma Taljana u mhux il-forma Maltija skond il-grammatika Maltija.

Mela dan ir-rumanz ta' Dwardu Cachia jiswielna għax jagħti xbieha tal-istil tal-kitba Maltija kif kienet aktar minn mitt sena ilu, u għalhekk jiswa mhux ftit għall-istudjużi tal-Malti. Għalhekk ukoll jistħoqq tifħir lis-Sur Cassar Pullicino talli raġa' ħareġ din l-opra kurjuża u interessanti.

Ġ.

"ŻRAĠEN TAD-DWIELI" — Ġabra ta' Poeżiji ta' P.P. Theuma, pp. 32. — Lux Press, Malta, 1965.

Din hija ġabra ta' versi bil-Malti fejn l-Awtur jistqarr li huma l-ewwel xogħlijiet poetiċi tiegħu bl-isem ta' *Żraġen* għax jittama li dawn għad jikbru u jsiru frieghi ta' *siġra sabiħa u qawwija.* Milli jidher it-tama tiegħu għad titwettaq sewwa.

Barra minn żraġen ta' dwieli aħna naraw fihom daqsxejn ta' mixtla ġmielha. Nibdew biex ngħidu li l-motiv dominanti fil-moħħ poetiku tal-Awtur hija t-tpinġija tan-natura bi profili ta' siġar u għasafar li fihom il-qalb tithenna bl-isbaħ immaġinazzjonijiet li l-Musa tiegħu setgħet toħloq. Saħansitra fil-versi *Lil Dun Karm* ma sabx idejiet isbaħ li jixirqu ħlief li jagħlaq b'tixbiha tal-poeżiji ta' Dun Karm mal-ward u tferfir ta' għasafar fil-friegħi tas-siġar. Hekk naraw xempju ta' dan il-motiv fis-silta ta' dawn il-versi:—

Tal-bejt l-għasafar bi ġwinħajhom niedja
Jittajru minn fuq fergħa għal fuq oħra.
Ipespsu, jgħannu, jiġru mal-bufula
qalb weraq niedi.

....

Sad-dielja mrekkna f'naqra ta' ħamrija
Iż-żraġen tifrex tqal bl-għenieqed ħierġa.
U tidħak, 'tgħanni l-għanja tar-rebbiegħa
tas-sajf ħabbara.
(Ix-Xita Mwaħħra, p. 12-13)

Qatt ġewwa ruħek ma xirfitlek l-għira
Ta' ward ilellex mill-ġennien imxittel:
Int toqgħod l-għada ta' min juri rixu:
Int qatt ma tbiddel.
(Lill-Vjola, p. 22)

'Ma l-isbaħ fost is-siġar tal-ġnien kollu
Il-ħawħa kienet tfuħ fix-xemx għodwija!

....

....

Stħajjilha għarusa mżejna fl-aqwa tagħha.
Xebba fuq tagħha mit-tfajliet Maltija
Sejra tiltaqa' ma' l-għarus 'ta' qalbha
B'għajnejha sbieħ, ħaddejha bellusija.
(Siġra tal-Ħawħ, p. 23)

Għal dak li hu metru l-A. jħobb iktarx jagħżel il-versi saffiċi bħalma naraw fiż-żewġ poeżiji: *Ix-Xita Mwaħħra* u *Lill-Vjola.*

Bħala għannej tan-natura l-A. ma jistax joqgħod għalkollox ma' ġenb il-versi liriċi u romantiċi ta' Anton Buttigieg fejn dan il-poeta jagħti libsa simbolika u ħajja lin-Natura fl-elementi tagħha ta' siġar u pjanti, fil-waqt li l-A. tagħna iktarx dejjem ipinġi kwadru tagħhom bis-sengħa poetika tiegħu, għalkemm jiġi li jżejnu b'xi xebh simboliku, kif naraw fil-poeżija *Siġra tal-Ħawħ.*

Idejiet oħra sbieħ li fihom l-A. jagħtina nduqu l-melodija ta' versi mexxejja nsibu f'xi kwartini tat-tmienja bħal fil-poeżija *Ward u Ferħ.*

Ejja ferħ imlieli qalbi
Hekk kif jien ninsab imdawwar
B'dehra ħelwa saħħarija
Isbaħ ferm minn bosta ġawhar.

....

Ejja Mejju, żmien il-għana,
Ejja xahar mill-iżjed sbejjaħ.
Bexxaq, iftaħ fomm il-warda,
Ejja u miegħek ġib il-fwejjaħ.

(Ward u Ferħ, p. 14)

B'metru ieħor ta' versi tat-tmienja l-A. isemmagħna l-ħlewwa u qawwa ta' dawn il-versi fuq il-Belt Valletta:—

Belt Valletta elf sena ilu
Liema bniedem ħolom bik? —
— *Ħolma kont b'siġar imilu*
Taħt ir-riħ li jhebb għalik.

....

....

Għax li ħaseb riedu u temmu,
Bi swar ħażżnek fi ftit żmien
U tak ġidu, ismu u demmu.

Il-ġabra ta' poeżiji tagħlaq b'versi magħqudin ta' metru mżewwaq li nsibu fil-poeżija *Ħniena!* fuq ix-xeħta tal-"Miserere" tal-Prof. Ġ. Aquilina, kif ukoll fil-poeżija *Wara li Erġajt Qrajt* "Non Omnis Moriar" ta' Dun Karm, fejn il-versi tal-ħdax huma mħalltin b'metru varjat, 'l hawn u 'l hinn b'xi partiċelli iperpru jew b'xi kelma maqsuma (*tmesi*) f'tarf il-vers, metru li dlonk insibuh illum imdaħħal fil-poeżija ermetika, u li skond il-fehma tiegħi jtellef l-armonija ritmika tal-vers.

Għalkemm il-poeżija ta' Theuma, meħuda kollha kemm hi, iktarx issibha melodjuża, 'l hawn u 'l hinn insibu fiha xi nuqqas ċkejken ta' assonanza fir-rima, xi idjotiżmi kontra l-istil poetiku, fil-waqt li mill-banda l-oħra nsibu wkoll espressjonijiet milqutin tajjeb b'Malti safi. L-A. jogħtor xi ftit fir-ritmu ta' xi vers, tebgħat tekniċi ċkejkna li ma jnaqqsux il-valur intrinsiku tal-poeżija tiegħu.

a.c.

TWISSIJA LILL-KONTRIBUTURI

Jiddispjaċina ngħarrfu li qed jaslulna kontribuzzjonijiet għall-istampa b'ittri mitfijin li ma jingħarfux, fejn ukoll, l-ittri Maltin ma humiex immarkati b'dijakritiċi. Hekk ukoll insibu f'xi kontribuzzjonijiet miktubin bl-idejn. Dan hu xkiel kbir, sew għall-kompożitur ta' l-istamperija, kemm għall-Editur li jrid joqgħod jaħli ż-żmien isewwi l-kitba ta' manuskritti qabel ma jingħataw għall-istampa.

Jixraq l-ewwelnett li min juża t-'typewriter' ibiddel iż-żagarella meta din tiqdiemlu biex l-ittri jkunu jidhru ċari; it-tieni, fejn it-'typewriter' hi nieqsa mit-tipi Maltin, il-kontributur għallinqas jimmarkahom bil-pinna jew bil-'biro'. Hekk ukoll meta l-manuskritt hu miktub bl-idejn.

Aħna ma nixtiqux nibagħtu lura l-kontribuzzjonijiet minħabba n-nuqqas li semmejna biex tingħata kopja oħra iżjed xierqa, jew minħabba f'hekk niskartaw il-manuskritt. Ma nixtequx nieħdu dan il-pass.

INFAKKRU

Infakkru lill-Imseħbin f'"IL-MALTI" li l-abbonament (4s. fis-sena) għandu jitħallas bil-quddiem fil-bidu ta' Jannar u jinbagħat lit-Teżorier Onorarju, is-Sur VICTOR APAP.